

EKOLOJİK EMPERYALİZM KURAMINA GİRİŞ: BİYOPOLİTİK BİR KAVRAMSALLAŞTIRMA

Hakan REYHAN*

Bu makale, öncelikle kapitalizmin/emperyalizmin en son aşaması olarak günümüzde ekolojik emperyalizm sürecine girildiğinin tespitini yaptıktan sonra özellikle kapitalizm merkezlerinin dışındaki topraklardaki/ülkelerdeki ekolojik döngüyü bozmaya, ekosistemleri tahrip etmeye ve yaşamın sürdürülebilirliğini tehdit etmeye başlayan ekolojik emperyalizm ile ilgili "biyopolitika" kavramına gönderme yaparak kuramsal bir açıklama yapmaya çalışmaktadır. Makale, ekolojik emperyalizmle ilgili tarihsel, kavramsal ve kuramsal bir genel çerçeve çizmeyi hedeflerken, siyaset biliminin disiplinler sınırlarını da tartışmakta ve bu sınırı biyopolitika ile belirlemeye çalışmaktadır. Ayrıca makale boyunca, ekolojik emperyalizmin en somut görünümü olarak kabul edilen biyoteknoloji kapitalizmi ile gıdanın nasıl dönüştürüldüğü, gıda üzerinden nasıl bir tahakkümcü/kapsayıcı biyoiktidar oluşturulmaya çalışıldığı da bu makalenin odaklandığı konulardan birisidir.

Anahtar Sözcükler: Ekolojik emperyalizm, emperyalizm, biyopolitika, biyoiktidar, panopticon, imparatorluk, ekosistem, biyoteknoloji, gıda, GDO

İçinde bulunduğumuz globalleşme döneminde, global piyasa odaklı kapitalist üretim sistemi ile metalaştırıcı tüketim ekonomisinin sonucunda ortaya çıkan ve artık yaşamın sürdürülebilirliğini risk altına soktuğu belirtilen ekolojik çöküntü, hali hazırda sanayileşme ve teknolojik gelişme ile ikâme edilebilecek bir durumdan da çıkmış ve yine sadece iktisadi olarak gelişmiş (sanayileşmiş) ülkelerin sorunu olmanın ötesinde, global bir sorun halini alarak özellikle, doğaya/tarıma bağlı halkların yaşadığı, tarihsel olarak sanayi devriminin gerçekleşmemiş olduğu tarımsal üretim ağırlıklı ülkelerin yaşama olanaklarını da ortadan kaldıracak emperyal-tahakkümcü bir yönelime girmeye başlamıştır. Kapitalizmin geçirdiği farklı merhalelerden sonra (ticari, sınai, finans, küreselleşmeci, ulus ötesi vs.) insanın da içerisinde bulunduğu doğal yaşama alanlarının (habitatlardan) yeniden biçimlenişi ve bu biçimlenişin yeni bir egemenlik üretiminin, eskisinden çok daha kapsayıcı olan; değişik ekosistemleri¹ ve bu ekosistemlerin devamlılığını sağlayan

*Siyaset Bilimi Uzmanı

¹ Ekosistem, dünya üzerindeki; bitki, hayvan, insan toplulukları gibi canlı (biyotik) ve toprak, su, hava gibi cansız (abiyotik) varlıkların, aralarında karşılıklı ilişkiler kurarak oluşturdukları (orman ekosistemi, göl ekosistemi, deniz ekosistemi, tarım ekosistemi vs.) biyolojik sistem olarak tanımlanabilir. Necmettin Çepel, Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü, TEMA Yayınları, İstanbul, 1996, s.73. Ekosistem içerisinde canlı ve cansız öğelerin sürekli olarak karşılıklı etkileşim içerisinde olmaları ekosistemin herhangi bir ögesi üze-

yaşama unsurlarını (iklim, gıda, su, gen kaynakları vs.) temelden tahrip edici bir boyuta ulaşan bir kapitalist tahakküm zincirinin belirmeye başlaması, emperyalizm kavramının çok daha yeni ve bütüncül bir yaklaşımla “ekolojik emperyalizm” adı altında yeniden/yeni bir bakış açısıyla tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmada, hali hazırda içerisinde bulunduğumuz, etkilerini her geçen gün daha fazla hissetmekte olduğumuz emperyalist/tahakkümcü dünya biçimlenişi döneminde, kavramsal/kuramsal açıdan yeni bir emperyalizm tartışmasını açmak ve öncelikle emperyalizmin doğrudan doğruya ekosistemi, ekolojik döngüyü, bütün yaşamsal unsurlarıyla birlikte temelden dönüştüren yeni boyutu ile ilgili en azından bir “kuramsal taslak” ortaya koymak hedeflenmektedir. Böylesine kavramsal/kuramsal bir taslağın somut dayanaklarının oluşturulmasında esas olarak, ironik biçimde “yaşam bilimi” olarak adlandırılan biyoteknolojinin, kapitalizmin hizmetine sunulmasıyla birlikte yaşamı tahrip etmesi sürecine odaklanmanın açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Gıdanın meta-laşması sonucunu doğuran, dolayısıyla canlı yaşamının sürdürülebilirliğini tehdit edecek şekilde bir gıda güvenliği ve gıda güvencesi² sorununu karşımıza çıkaran bu süreç, ekolojik emperyalizmin somut görünülerinden birisi olarak belirmektedir. Yine, ekolojik emperyalist süreci anlamak/anlamlandırmak için, bu süreç içerisinde/bu yeni emperyalist sürece uygun olarak yeniden biçimlenen iktidar ilişkilerine vurgu yapmak ve bu çerçevede inceleme nesne-

rinde gerçekleştirilen dışsal bir etkinin diğer öğeleri de doğrudan doğruya etkilemesi ve dönüştürmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, herhangi bir yaşam alanının bitki örtüsünün, herhangi bir insani/toplumsal etkiyle tahrip edilmesi (mesela hidroelektrik santrali kurmak için alan oluşturmak amacıyla binlerce ağacı kökünden koparmak, biyolojik çeşitliliği tahrip etmek) toprağın organik madde oranının düşmesine yol açar, erozyona neden olur, iklimi değiştirir. Mine Kışlalıoğlu-Fikret Berkes, *Çevre ve Ekoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s.53. Bu durum, ekolojinin temel ilkelerinden birisi olan “doğanın bütünlüğü ilkesi”nin (“doğada her şey birbirine bağlıdır”) de kaçınılmaz bir sonucudur. Berkes, *a.g.e.*, s.20.

² Sosyolojik ve ekolojik olarak gıda güvenliği, insanın ve toplumun (ve gelecek kuşakların) sağlığı açısından risk taşımadığı gibi ekolojik sistemin doğal döngüsüne de zarar vermeyen gıdanın tüketilmesi durumudur. Tüketici hakları terminolojisinde “gıda güvenliği” kavramı “etik tüketim” kavramıyla da benzeştirilebilir. Gıda güvencesi ise, insanın sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için yeterli miktarda gıdaya erişebilmesi hakkıdır. Gıda güvencesi, aynı zamanda, daha geniş anlamda, ekolojik döngünün devamı çerçevesinde, bütün canlıların kendi doğal evrimlerinin gerektirdiği gıdaya ulaşabilmeleri anlamına da gelmektedir.

sini yeniden tanımlamak durumunda olan siyaset biliminin disiplinler sınırlarıyla ilgili de bir açıklama yapmak gerekmektedir.

DİSİPLİNER ÇERÇEVE: SİYASET BİLİMİNİN YENİ İNCELEME NESNESİ

20.Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren Dünya'daki hızlı sosyo-ekonomik değişim ve bu değişimle birlikte somutlaşan yeni iktidar biçimlenimleri, yeni toplumsal sorunlar, yeni toplumsal özneler ve özellikle 20. Yüzyıl'ın sonlarına doğru iyice hissedilmeye başlayan, bütün toplumsal-siyasal yaşamı tepeden tırnağa etkisi altına alan -kapitalist büyüme ideolojisinin, kapitalist merkezlerin ve tekno-bürokratik devletlerin neden olduğu- ekolojik kriz, önceleri siyasal sistemle ve siyasal iktidarla sınırlı olan siyaset biliminin disiplinler sınırlarını genişletmiştir. Ortaya çıkan yeni iktidar ilişkileri siyaset biliminin ilgi alanıyla birlikte "biyoloji" ve "ekoloji" verilerinin de siyaset bilimi içerisinde değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.³ Son olarak da, genetik devrimin yaşandığı ve biyoteknolojiyi kullanan gıda tekellerinin yeni bir küresel iktidar ve tahakküm zinciri oluşturmaya başladıkları, bireysel özgürlük ve daha da ötesi "bireysel yaşam"/"bireysel güvenlik" alanının iyice daraltıldığı bir süreçte siyaset biliminin biyopolitikaya⁴ odaklan-

³ Yeni bilimsel ve teknolojik gelişimin doğurduğu mevcut karmaşık toplumsal-siyasal inceleme alanını, ekolojik gerçekliği ve yeni bilimsel paradigmaları dikkate alarak biyoloji, ekoloji ve siyaset biliminin kuramsal ilişkilerini inceleyen Blank ve Hines bu çerçeveyi kapsayıcı bir isimlendirme olarak benimsedikleri "ekopolitik" düşüncüyü siyasal teorinin bir meydan okuması olarak tanımlamışlardır. Robert H.Blank and Samuel M.Hines, *Biology and Political Science*, Routledge, London and Newyork, 2002, s.134.

⁴ Burada "biyopolitika" kavramının "biyopolitikalar" kavramından farklı olduğunu belirtmek gerekir. Daha çok hükümet politikalarını ifade eden "politika" ("siyasa"/"policy") terimiyle ifade edilen "biyopolitikalar" (biopolicy) tabiri, daha geniş, toplumsal, iktisadi, ideolojik zemine tekabül eden "politika" ("politics") ile ifade edilen "biyopolitika"dan (biopolitics) farklıdır. Biyopolitikayı sosyobioloji ile benzeştiren ve karşılaştıran görüşler de vardır. Genel olarak Anglo-Sakson ülkelerindeki sosyoloji çalışmalarında görülen siyasal ve sosyal sorunları çözümlenmeye çalışırken biyolojik kuramların kullanılması yöntemi sosyobioloji olarak adlandırılmaktadır. Bu görüşün temsilcilerine göre, hem biyopolitika hem de sosyobioloji evrim teorisinin sosyal bilimlere yansımından kaynaklanmışlardır. Her iki düşünce de hem pozitivist, hem de maddecidir. Ancak her iki düşüncenin (sosyobioloji ve biyopolitikanın) şöyle temel bir farkı söz konusudur: Sosyobioloji de irade özgürlüğü diye bir şey yoktur. Sosyal ve genetik belirleyicilik (determinizm) bütün canlı yaşamın her kategorisinde kendisini hissettirir. Biyopolitika ise biyolojik süreç ile siyasal/toplumsal süreç arasında bir ayrıma giderek ilkinin doğal belirleyiciliklere/determinizme tabi olmakla birlikte ikinci alanın (insani-toplumsal alan) insan

maya başladığını ve inceleme alanını ekolojik gerçekliğe/ekosisteme doğru genişlettiğini gözlemlemek mümkündür. İnceleme nesnesini bu doğrultuda belirlemeye başlayan siyaset biliminde, önceki siyasal çalışmalarda ağırlıklı bir yer tutan coğrafi ve iktisadi perspektiften daha fazla çağdaş çevre/ekoloji tartışmalarının gündeme alınması söz konusu olmaktadır.⁵ İçinde bulunduğumuz zaman içerisinde; iktidar, topyekun yaşamın (doğanın ve emeğin) üzerine inşa edilen bir “genişlemiş biyoiktidar” halini almaya başladığı için iktidar ilişkilerini ve daha da kapsayıcı olarak emperyalizmin en son hali olan ekolojik emperyalizmin gelişim sürecini başka türlü anlamının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden artık siyaset biliminin inceleme nesnelere olarak, her biri ayrı bir iktidar ilişkisi doğuran biyoteknoloji, genetiği değiştirilmiş gıda, su, iklim vs. gibi konular, disiplinler sınır içerisine girmiş bulunmakta veya girmek zorundadır. Aksi takdirde yeni iktidar/biyoiktidar ve ekolojik emperyalizm çözümlenmeleri eksik kalacaktır. Bununla birlikte, ekolojik emperyalizm kuramı çerçevesinde, sadece insanların değil, bütün canlıların yaşamı için temel unsur olan gıdanın -biyoteknoloji vasıtasıyla, küresel kapitalizmin hizmetine sunulması sürecinde- metalaşmasını ele almak hem “makro iktidar” hem de daha belirgin olarak “mikro iktidar” düzlemlerinde gerçekleşmeye ve yerleşmeye başlayan siyasi, iktisadi ve biyolojik yeni bir iktidar biçiminin ve tahakküm sisteminin de (genişletilmiş biyoiktidar) temel özelliklerini anlamak bakımından ipucu verebilecektir.

iradesi ve ideoloji tarafından belirlendiğini vurgular. Walter Euchner, “Baba Ben Niye Faşist Oldum?”, *Biyo-Politikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine*, Çev. Kaan H.Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s.94.

⁵ Petra J.E.M van Dam and S.Wybrén Verstege, “Environmental History: Object of Study and Methodology”, *Principles of Environmental Sciences*, (Ed.Jan J.Boersema-Lucas Reijnders), Springer, Amsterdam, 2009, s.25. Son zamanlarda, bu bakış açısına uygun şekilde, Türkiye’de de –henüz sınırlı olmakla birlikte- akademik araştırma alanları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede hem genel olarak “sosyal bilim” ve “siyaset bilimi” hem de “ekoloji” perspektifinden beslenerek yeni bir “akademik disiplin” oluşturmaya çalışan “sosyal çevre bilimleri”ni özellikle zikretmek gerekir. Nitekim, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde disiplinlerarası bir müfredatla lisansüstü eğitim veren “Sosyal Çevre Bilimleri Programı”nın temel amacı da “çevrenin sosyal, biyolojik, fiziksel, kültürel ve politik boyutunu bir bütün olarak ele almak ve çevre konusuna bütüncül bir yaklaşım modeliyle ulaşmak”tır. Ahmet Mutlu, “Türkiye’de Çevre Sorunları Literatürünün Baskın Niteliği ve Sosyal Bilimler Yaklaşımının Gerekliliği”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Say 1, Ankara, 2009, s.78.

Bu yüzden, içinde bulunduğumuz zaman diliminde etkisini iyice hissettirmeye başlayan ekolojik kriz sürecinde ilgi alanını ekolojik/biyolojik süreci de kapsayacak şekilde genişletmeye başlayan siyaset biliminin bu yeni inceleme nesnesi çerçevesinde odaklanmaya başladığı biyopolitika ve biyoiktidar kavramlarından yararlanarak “ekolojik emperyalizm” ile ilgili yeni bir kuramsal tartışma açmak önem taşımaktadır. Ancak, ekolojik emperyalizmi açıklamadan önce, bu emperyalizm açıklamasının, klasik emperyalizm kuramlarından farklılığını ortaya koyabilmek açısından, emperyalizmin ekolojik emperyalizm aşamasına gelinceye kadar geçirdiği dönüşüm sürecini, farklı zaman/mekanlardaki emperyalizm uygulamalarını dikkate alarak geliştirilen ve farklı ideolojik/sınıfsal bakış açısına göre anlamlandırılan emperyalizm kuramlarının evrimine değinmek gerekmektedir. Bu kuramlarla ilgili çok genel bir değerlendirme yapıldığında bile görülecektir ki, günümüzde etkilerini ve sonuçlarını hissettiğimiz bir ekolojik emperyalizm içerisinde bulunmuş olmamıza rağmen, emperyalizm çözümleri hâlâ klasik siyaset bilimi veya politik iktisat argümanlarıyla yapılmaya devam edilmekte ve bu da yeni emperyalizm gerçekliğinin sadece bir yönünü anlamamıza yol açmaktadır. Öyle ki, emperyalizmle ilgili mevcut akademik çalışmalar -bazı dolaylı göndermelerin ötesinde- ekolojik emperyalizm sürecini açıklayacak ve kuramsal bir sonuca ulaştıracak disiplinler bakış açısından uzak görünmektedirler.

EMPERYALİZM KURAMLARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Öncelikle belirtmek gerekir ki; herhangi bir olguyu veya olayı netliğe kavuşturmak üzere geliştirilmiş (veya geliştirilecek) her kuram, inceleme nesnesi olarak seçilmiş olan olgu veya olay ile ilgili olarak önceki kuramların açıklamaları, kavramsallaştırmaları ve bilgi birikimleri üzerine inşa edilir. Yani, önceki kuramlar sonraki kuramları, özellikle ortaya koydukları kavramsal modeller açısından beslerken sonraki kuramlar önceki kuramsal birikimi -bu kavramsal modelleri de özümseyerek, hatta büyük ölçüde bu kavramsal modelleri kullanarak- sorgulayarak, eleştirerek ve hatta zaman zaman çürüterek geliştirirler. Bu açıdan, inceleme nesnemiz genel olarak emperyalizm olgusu olduğuna göre, yeni bir emperyalizm biçimi olarak ilk nitelemesini yaptığımız ekolojik emperyalizm sürecini sağlıklı olarak açıklayabilmek için öncelikle var olan

emperyalizm kuramlarının belirlenmesi (yani önemsenmesi) sonra da eleştirilmesi önem kazanmaktadır.

Emperyalizm olgusu kapitalizmin sermaye birikimi arayışı içerisinde geliştirdiği bir dış istila, talan veya yağma şeklinde tezahür eden ve gelişim süreci içinde ilk defa kapitalizmin merkantilist dönemine tekabül ederek başlayan sömürgecilik siyasetinin bir devamı olarak reel politik ve yönetsel çerçevede ele alınmıştır. Nitekim 19.Yüzyıl'ın son çeyreğinde İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli, İngiliz sömürge imparatorluğunu güçlendirme ve geliştirme politikalarını tanımlamak için “emperyalizm” terimini kullanmıştır. Bu aşamada, sömürgecilikle emperyalizm eş anlamlı olarak ifade edilmiştir. Ancak bu tanımlamada emperyalizm, bir yönetsel gereklilik ve büyük ülkelerin doğal hakkı olarak kabul edilmektedir.⁶ Yine 19.Yüzyıl'da İngiliz iktisadi yayılmacılığı inceleyen iktisat tarihçileri John Galagher ve Ronald Robinson bu yayılmacılığı “serbest ticaret emperyalizmi” olarak nitelendirmişlerdir. Bu tarihçilere göre; “modern zamanların ekonomik genişlemesinin devam eden gerçekliği” olarak kabul edilmesi gereken 19.Yüzyıl İngiliz serbest ticaret emperyalizmine sömürgecilik demez.⁷

Emperyalizmi bugün anladığımız anlamda olumsuz olarak algılayarak, ilk ayrıntılı çözümlenmeyi ve bilimsel çalışmayı yapan araştırmacı, liberal siyasal kuramcı John Hobson olmuştur. Hobson, 1902 yılında yazdığı *Emperyalizm Üzerine Bir Çalışma* adlı eserinde emperyalizm olgusunu eleştirel bir bakış açısıyla inceledi. Ancak Hobson'un kuramsal yaklaşımında emperyalizm ile kapitalizm arasında doğrudan bir bağlantı kurulamıyor, emperyalizm daha çok yanlış iktisadi siyasi sistemlerin sapmasından kaynaklanan bir hastalık olarak ele alınıyordu. Daha doğrusu; em-

⁶ H. Emre Bağçe, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 28, Mart 2003, s. 63-79.

⁷ John Bellamy Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, Çev. Çiğdem Çıdamlı, Devin Yayınları, İstanbul, 2005, s.27. Burada, elbette, aynı dönemde ortaya koydukları eserlerinde; “emperyalizm” kavramından bahsetmemekle birlikte Avrupa kapitalizminin sömürgecilik siyasetinin iktisadi politik analizini yapan, kapitalist sömürgeciliğin kölelik ve vahşet doğurduğunu belirten ancak sanayi kapitalizminin yayılmasıyla beliren sömürgeciliğin genel olarak kapitalist olmayan ülkelere yönelmesi ve o ülkelerin feodal üretim ilişkilerini de ortadan kaldırması çerçevesinde bir “ilerlemeci” yönünün de olduğunu söyleyen Karl Marks ve Friedrich Engels'ten de bahsetmek gerekir. Bkz. Karl Marks-Friedrich Engels, *Sömürgecilik Üzerine*, Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

peryalizm, kapitalizmin zorunlu gerektirmesi değil, kapitalist iktisadi sisteminin bir seçimi, tercihiydi. Yani, Hobson'a göre; emperyalist olmayan bir kapitalist sistem de pekâlâ mümkün olabilirdi.⁸ Yine ilk kez Vladimir İ. Lenin, emperyalizm olgusuyla kapitalizm arasında doğrudan doğruya bir illiyet bağının olduğunu hatta daha ötesinde emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması olduğunu açıklayarak finans kapitalin dünyasal yönelimi çerçevesinde bir kuramsal analiz ortaya koydu.⁹ Lenin, kuramını oluşturduğu tarihsel dönemi "eski kapitalizmin yeni kapitalizme, genel olarak sermaye egemenliğinin mali sermaye egemenliğine dönüştüğü bir dönüm noktası" olarak nitelendiriyordu. Tabii, bu arada Lenin ve ardılları tarafından "dönek Kautsky" olarak nitelendirilen Karl Kautsky'nin aynı yıllarda çözümlemesini yaptığı ultra emperyalizm kuramını gözden uzak tutmamak gerekir.¹⁰ Kautsky'nin, bu bütüncül, kapsayıcı emperyalizm yaklaşımı iktidarın/tahakkümün bir biyopolitik süreç olarak her yere içkin olduğunu iddia eden Foucault'nun biyoiktidar ve Negri'nin imparatorluk kuramlarını bir ölçüde önceleyen bir kuramsal yaklaşım da ortaya çıkarmıştır. Ancak bu yaklaşım, "proletaryayı ve ezilenleri uyuşturma teorisi" olarak da nitelendirilmektedir.¹¹

Lenin'in çalışmasıyla birlikte klasik emperyalizm kuramları başlığında değerlendirilen diğer üç önemli Marksist çalışma; Rosa Luxemburg'un Sermaye Birikimi (1913), Nikolay I. Buharin'in Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi (1914) ve Rudolf Hilferding'in Finans Kapital (1910) adlı eserleridir. Luxemburg'a göre kapitalist sistemin "aşırı üretim"i olumlayan özelliği onu bu üretim fazlalığı-

⁸ Bkz. John A. Hobson, *Imperialism: A Study*, J. Nisbet, Londra, 1902.

⁹ Vladimir İ. Lenin, *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm*, Çev. Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2008, s.118.

¹⁰ Lenin, Kautsky'nin ultra-emperyalizm kuramını somut gerçeklikten uzak anlamsız bir soyutlama olarak nitelendirmektedir. Lenin şöyle söyler: "Salt ekonomik bakış açısından, "salt" bir soyutlama anlaşılıyorsa, bu konuda söylenebilecek her şey şu teze çıkar: Gelişme, tekellere doğru ilerlemektedir, yani tek bir dünya tekeline, tek bir dünya tröstüne. Bundan kuşku yoktur, ama bu, tıpkı "gelişme" besin maddelerinin laboratuvarlarda üretilmesine "doğru ilerliyor" açıklaması gibi anlamsızdır. Bu bakımdan, bir "ultra-tarım teorisi" ne kadar saçma olacaksa, ultra-emperyalizm "teorisi" de o kadar saçmadır." Lenin, *a.g.e.*, s.125.

¹¹ Bu nitelemeyi yapan Sungur Savran, Kautsky'nin kuramını Lenin'in emperyalizm kuramıyla karşılaştırmakta ve şöyle söylemektedir: "Kendinizi 1915 yılına ışınlayın. Karşınızda iki teori var: Lenin'in emperyalizm teorisi ve Kautsky'nin ultra-emperyalizm teorisi. Biri, kapitalizmin girdiği yeni aşamanın insanlığı sürekli bir savaş ve barbarlık tehlikesi karşısında bıraktığının söylüyor. Öteki ise barışçı bir emperyalizmin mümkün olduğunu." Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme: 21.Yüzyıl'da Emperyalizm*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008, s.246.

nı akıtacağı kapitalist olmayan ülkelere ve yeni pazarlara yöneltmiştir. Luxemburg, emperyalizmin doğuşunu kapitalist olmayan ülkelere yönelik olarak gelişen bu kaçınılmaz yayılma ile açıklayarak sermayenin uluslararasılaşmasını kapitalizmin pre-kapitalist toplumlara yayılması süreci ile açıklayan Karl Marks'tan etkilenildiğini göstermektedir. Dolayısıyla Luxemburg da Marks gibi kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki sermaye hareketliliğini dikkate almamıştır.¹² Buharin'e göre ise sermayenin uluslararasılaşma eğilimi kadar ulusallaşma eğilimi de vardır. Ulusal devletler arasındaki mücadelelerle şekillenen bir "dünya ekonomisi" kavramını ortaya atan Buharin, emperyalizm kuramında ulusal ekonomik bölgelerin dünya ekonomisiyle olan emperyal ilişkilerine dikkat çeker. Buharin'e göre ulusal ekonomilerin her biri dünya ekonomisinin bir parçasıdır.¹³ Hilferding de finans kapitalin yayılma özelliğine, özellikle de, Lenin'in çözümlenmeleriyle de benzer şekilde, bankalara ağırlık vermiştir. Sonuç olarak, emperyalizmi açıklarken kapitalist olmayan toplumsal örgütlenmelere de önem veren Luxemburg ve emperyalizmi tekelci kapitalizmle açıklayarak bir kuramsal çözümlenme yapan Lenin, Buharin, Hilferding klasik Marksist emperyalizm kuramcılarının öncüleri olarak kabul edilmişlerdir.¹⁴

Klasik emperyalizm kuramcıları, temel olarak Marks'ın kapitalizm çözümlenmelerini güncel koşullara uyarlamaya çalıştılar ve kapitalizmin serbest rekabetçi evreden tekelci evreye doğru kayarak yayılmaya başladığını vurgulayan (aynı kuramsal temele dayalı) yeni çözümlenmeler yaptılar.¹⁵ Klasiklere göre kapitalizm, en ileri aşamasına gelerek devrini doldurmuştur, bu aşamadan sonra yıkılması an meselesidir. Klasik kurama göre tekelci kapitalizm, ülke içinde ve dışında gerici politikalara yönelir, finans kapital özgürlük değil, tahakküm ister. Emperyalist evresinde kapitalizm, bu gerici politikalarla kendi sonunu hazırlamaktadır. Bu açıdan, tekelci kapitalizmin serbest rekabetçi kapitalizmden daha ileri bir iktisadi formasyon olduğunu bile zaman zaman dile getirmişlerdir. Zira bu kuramcılara göre tekelci koşullarda, üretimin toplumsal-

¹² Şebnem Oğuz, "Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekânsal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü", *Kapitalizmi Anlamak*, (Haz. Demet Yılmaz vd.), Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s.164.

¹³ Nikolay Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s.21.

¹⁴ Özgür Öztürk, "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", *Kapitalizmi Anlamak*, s.221.

¹⁵ *Y.a.g.e.*, s.221.

laşması ile sosyalizmin maddi olanağı ve zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.¹⁶ Ancak, durum elbette böyle olmamıştır: tekelci kapitalizm sosyalizmi değil, faşizm ve totalitarizmi doğurmuştur. Bu yüzden daha sonraki eleştirel emperyalizm kuramcıları, emperyalizmin düz bir çizgi olarak gelişerek kendisinin sonunu hazırladığı şeklindeki klasik şematik kurguya karşı çıkmışlar, emperyalizmin dünya kapitalizminin sürekli değişken yönelimine göre sürekli boyut ve içerik değiştirdiğini, farklı boyutlarda, farklı tahakküm ve sömürü ilişkileri içerisinde kendisini sürekli olarak yeniden ürettiğini belirlemişlerdir.

Yukarıda bahsettiğimiz genel Marksist emperyalizm kuramları çizgisinin dışında, sömürgeler dünyasında beliren bağımsızlık hareketleriyle de paralel olarak yine Marksist ve/veya milliyetçi/milliyetçi sol bir perspektifle geliştirilen emperyalizm kuramları da ortaya atılmıştır. Doğu-Batı, merkez-çevre, metropol şehir-kırsal/tarımsal çevre ikilemleri içerisinde dünya üzerindeki genel eşitsizliklere dikkat çeken ve az gelişmişlik durumunu açıklamaya ve mevcut eşitsiz ilişkilerden kurtulmayı hedefleyen bu kuramlar genel bir niteliklemeyle (farklı içeriklere sahip olmakla birlikte) “Bağımlılık Kuramları (Samir Amin, Andre Gunder Frank vs.) ve “Kurtuluşçu Kuramlar” (Mahatma Gandhi, Partice Lumumba vs.) adıyla anılmıştır.¹⁷ Marksist ideolojiden beslenen bağımlılık kuramcıları, öncelikle “üçüncü dünya” olarak adlandırılan çevre ülkelerinin kalkınmak için Batılı toplumlarla aynı yolu izlemeleri gerektiği düşüncelerine karşı çıktılar. Politik-kültürel kurumlara ağırlık veren modernleşme kuramcıları Batı etkisini üçüncü dünya ülkeleri için faydalı bulurken bağımlılık kuramcıları Afrika, Asya ve Latin Amerika’yı sömürgeci güçler için ucuz yiyecek ve hammadde haline getirenin, öncelikle Batılı sömürgeciliği ve emperyalizmi olduğunu savunarak az gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımlılığının, o ülkeleri politik açıdan da bağımlı hale getirdiğini dile getirdiler. Bağımlılık kuramcıları ayrıca ekonomik gelişme kavramının yeniden tanımlanmasına da yardım ettiler. Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilgili ilk çalışmalar yoğun bir şekilde ekonomik büyümeye odaklanmışken, bağımlılık kuramcıları ekonomik dağılımın önemine de dikkat çektiler. Öyle ki, bağımlılık kuramcılarından

¹⁶ *Y.a.g.e.*, s.226.

¹⁷ Birgül Ayman Güler, *Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek*, Çalışma Notu, 30 Mart 2006, s.20-22.

etkilenen Dünya Bankası'nın bile büyüme ve yeniden dağılımla ilgilenmeye başladığı dile getirilmiştir.¹⁸

Bunların dışında, özellikle globalleşme süreciyle birlikte çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki faaliyetlerini, kurumsal yapısını, şirketlerin çevre ülkelerdeki yatırımlarını odağına alarak şirket merkezli eleştirel çözümler yapan yeni kurumsalcı uluslararası politik iktisat kuramlarını ve daha çok uluslararası siyasi sürece odaklanan, bağımlılık kuramları kapsamında da ele alınan, dünya sistemi yaklaşımlarını ve uluslararası ilişkiler kuramlarını da zikretmek gerekir. Ancak, uluslararası politik iktisat ve uluslararası siyaset kuramlarında analizlerin odak noktası genellikle ulus ötesi sermaye ve devlet ilişkisi/çelişkisi ile devletin görünen/yüzeysel hâkimiyet alanındaki çelişkiler çerçevesindedir. Bu kuramsal çözümlerlerde hem işçi sınıfının üretim sürecindeki rolü/sermaye sürecindeki temel belirleyiciliği genellikle göz ardı edilerek bir soyutlama yapılmış hem de daha da ötesi bütün bu üretim-sermaye-devlet ilişkilerinin somut mekânsal zemini olan doğal gerçeklik, üretim faktörü olma özelliği dışında, ekosistem bağlamında hemen hemen hiç dikkate alınmamıştır. Aynı eksiklikleri daha anlaşılır olmakla birlikte, bağımlılık kuramlarında da görmek mümkündür.

Temel özelliklerini özetlemeye çalıştığımız klasik Marksist ve çağdaş/eleştirel emperyalizm kuramlarında, genellikle emperyalizmin iktisadi, sosyal, kültürel ve politik sistemler üzerindeki etkilerinden yola çıkılarak kuramsal çözümler üzerinde durulduğu ve emperyalizmin ekolojik/biyolojik sistem üzerindeki tahribatı genellikle göz ardı edildiği için; ayrıca bu kuramlarda genellikle klasik siyaset biliminin argümanlarıyla “makro iktidar” çözümlenmesi yapıldığı, yani iktidarın yeni biyopolitik biçimlenişi, buna bağlı “mikro iktidar” ilişkileri ile ilgili eleştirel bir perspektif sunulmadığı için ekolojik emperyalizm sürecinin çok boyutlu görünümünü açıklamak için bu kuramsal birikimin gerekli olmakla birlikte yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Bu yüzden içinde bulunduğumuz ekolojik emperyalizm sürecini açıklamak, bu çerçevede gelişen iktidar ilişkilerini ve biyoteknoloji kapitalizmini çözümler için her şeyden önce biyopolitik bir kavramsallaştırmayla biçimlenen yeni bir kuramsal çerçeve oluşturmak gerekmektedir. Bunun için de öncelikle Michel Foucault'un temellerini attığı “biyopolitika”, “biyoiktidar” kavramlarına ve bu kavramlarla bağ-

¹⁸ Howard Handelman, *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi*, Çev. Kerim Kaya ve Saadet Yıldız, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004, s.42-45.

lantılı olarak Michael Hardt ve Antonio Negri tarafından akademik gündemde dikkat çekecek şekilde tartışmaya açılan “imparatorluk” çözümlmelerine, konumuzla ilgisi çerçevesinde –artıları ve eksileri ile birlikte- değinmek gerekmektedir.

EMPERYALİST İKTİDARI ANLAMAK İÇİN BİYOPOLİTİKA KURAMI

Biyopolitika teriminin ve bu terimle ifade edilen kavramların sosyal bilim çalışmaları içerisinde yer edinmeye başlaması yakın zamanlarda olmuştur. Özellikle modern zamanlardaki iktidar ilişkilerinin dar anlamda insan bedeni, geniş anlamda ise bütün canlılar (ekosistemin canlı varlıkları) üzerindeki -teknolojik gelişim ve genel metalaşma süreciyle birlikte belirginleşen- etkilerinin çözümlemesini yapan sosyal bilimcilerin ilgi alanına giren biyopolitika kavramı, esas olarak iktidar ilişkilerinin topyekün yaşama, yaşamın bütün unsurlarına ilişkin olan, kapsayıcı olan (biyoiktidar) boyutunu merkezine almıştır. Biyopolitika ve biyoiktidar kavramı üzerine ilk ciddi çözümlmeleri yapan Michel Foucault; hem bedenin hem de yaşamın -daha doğru bir ifadeyle beden ve nüfus kutuplarıyla birlikte beliren yaşamın- sorumluluğunu (ve elbette denetimini) yüklenen bir genişleyen iktidarın içinde bulunduğumuzu ifade etmekte ve biyolojik varlığı doğrudan doğruya belirleyen bu iktidara biyoiktidar adını vermektedir. Foucault'ya göre bu biyoiktidar, eski çağların hükümler iktidarlarından farklı olarak yaşamın kendisi üzerinde tahakküm kuran, atomu parçalama, biyoteknolojik çoğaltma, virüs üretme gibi yaşama müdahale/yaşamı düzenleme teknikleri ile yaşamın kendisini yok etme yetisine de sahip olan yaygın, kapsayıcı bir iktidar örüntüsüdür.¹⁹ Bilinciyle ve emeğiyle var olan insanın, içinde yaşadığı doğayla ve kendi bedeniyle çevrili “öz” doğasıyla kurduğu ilişki çerçevesinde biçimlenen her toplumsal ve bireysel zemine nüfuz etme eğilimi taşıyan bu iktidarın, sömürü ve tahakküm mekanizmasını sürdürmek üzere “panopticon” (kapsayıcı gözetleme, gözün iktidarı) bir ideolojik kontrol mekanizmasıyla sağlama alındığı da düşünülmektedir.

Panopticon, İngiliz filozofu Jeremy Bentham'ın (1748-1832) öncelikle cezaevleri için geliştirdiği bir ideolojik mimari tarzıdır. Buna göre gözetleme kuleleriyle çevrili bir alanda bulunan mahkûmlar sürekli olarak bu kuleler içinden gözetlendikleri duygusuna kapılacakları için bu mahkûmların cezaevi düzenine uymaları ko-

¹⁹ Michel Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir*, Çev. Şehsuvar Aktaş, YKY Yayınları, İstanbul, 2008, s.259.

lay olacaktır. Bentham, bu yeni gözetleyici mimari tasarımının sadece hapishanelerde değil, gözetim altında tutulması icap eden her kuruma; ıslahevlerine, ticarethanelere, yoksullarevlerine, karantina istasyonlarına, hastanelere, akıl hastanelerine, okullara ve fabrikalara da uygulanması durumunda disiplinli, güvenli ve verimli bir toplumsal düzenin oluşabileceğini düşünmektedir.²⁰ Foucault, Bentham'ın bu ideolojik mimari tasarımını genel anlamıyla Batılı modern toplum düzeniyle özdeşleştirmiş ve modern iktidarın hegemonik kontrol biçimlerini de “panopticon” olarak tanımlamıştır. Ona göre, Bentham'ın tasarladığı bütünlük (kapsayıcılık) ilkesine uygun bir iktidar teknolojisidir ve 18.Yüzyıl'ın sonundan itibaren modern toplumlarda uygulamaya konulan (doktorların, ceza hukukçuların, sanayicilerin, eğitimcilerin daha da boyutlandırarak kullandıkları) iktidar prosedürlerinin ilham kaynağını Bentham'ın panopticon tasarımı oluşturmuştur.²¹ Panopticon'un toplumsal ve bireysel yaşam açısından en dikkat çekici sonucu; özel/özellikli, kendisine has gelişimi, doğal döngüsü olan yaşam alanlarını olumsuzlayan ve özerk bireysel/toplumsal alanları (ve elbette doğal alanları) merkezi iktidara bağlayan bir bütüncül iktidar projeksiyonu oluşturmasıdır. Günümüzdeki küreselleşme sürecini de belirleyen bu iktidar projeksiyonu her şeyden önce bireysel özgürlüğü, yerel zenginliği ortadan kaldıracak bir tek tipliği dayatmaktadır. Bunun nihai sonucu da, denetlenmeyen, kontrol edilmeyen, gözetim altında tutularak iktidar hiyerarşisi içine sokulmayan hiçbir “özel mekân”ın kalmamasıdır.²² Elbette, özellikle belirtmek gerekir ki, özel mekanın panopticon iktidar teknolojisiyle tahrip edilmesi, ekolojik emperyalizm süreci ile doğal yaşam alanlarının (habitatların) tahrip edilmesi sürecine denk düşmektedir.

Emperyalizmin yeni yayılcı özelliklerini dikkate alarak toplumsal yaşama nüfuz eden tahakkümcü, kapsayıcı boyutlarını açıklayan ve bu çerçevede ekolojik emperyalizmin kuramsal alanını da zenginleştiren bakış açısı biyopolitika ve biyoiktidar kavramlarında mevcut bulunmaktadır. Foucault, en genel anlamıyla biyopolitikayı en genel ifadeyle “beden siyaseti” tabiriyle açıklamaktadır. Ancak iktidar, sadece bireylerin bedeni üzerinde değil, Foucault'un “nü-

²⁰ Jeremy Bentham, “Panoptikon ya da Gözetim Evi”, *Panoptikon/Gözün İktidarı*, (Haz. Barış Çoban-Zeynep Özarslan), Su Yayınları, İstanbul, 2008, s.9.

²¹ Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007, s.87.

²² Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.58.

fuslar” adını verdiği bütün varlıkların bedeni üzerinde etkisini hissettir.²³ Bu çözümlmeyi yorumlayan Giorgio Agamben’e göre bu süreçte; özünde politik olan bir topluluğun (halkın), özünde biyolojik olan bir topluluğa (doğumun, ölümün, sağlığın, hastalığın sonradan düzenlendiği bir topluluğa, nüfuslara) da dönüşmeye başlaması durumu söz konusudur ki, “biyoiktidarın ortaya çıkışıyla birlikte bütün halkların rolünü bir nüfus üstlenmeye başlar; her demokratik halk aynı zamanda demografik bir halktır.”²⁴ Egemenlik, bu çerçevede yaşamın tümünü (ve özellikle “nüfusları”) kapsayan bir ilişki biçimi olarak algılandığından ekolojik, ekonomik, siyasal, ideolojik ve kültürel düzey arasındaki ayırım da anlamsızlaşır. Foucault’a göre biyoiktidar, aynı zamanda bir iktidar ve siyaset teknolojisi. Modernleşme süreci ile birlikte başlayıp günümüzde iyice boyutlanan şekilde birbirini tamamlayan iki iktidar teknolojisi söz konusudur. Bunlardan birincisi modern toplumla birlikte gerçekleşen *disiplinci beden teknolojisi*; doğrudan doğruya beden üzerine odaklanır ve bireysel yaşamı biçimlendirir. Öteki iktidar teknolojisi ise, ilk modernleşme döneminden daha sonra ortaya çıkan *düzenleştirici yaşam teknolojisi*; bireysel bedene değil, yaşama (bütünsel bedene) odaklanır ve “içerdiği tehlikelere karşı bütünün (toplumsal yaşamın) güvenliği”ni sağlama iradesiyle donatılmış, bu şekilde kendisini meşrulaştırmış bir iktidar biçimlenişidir.²⁵ İktidar teknolojisinin uygulandığı yer insanların yaşam süreci olduğu için, “yaşayan insan”la, “canlı varlık insan”la, (nihayetinde “beden-insan”la değil), “tür-insan”la ilgilenir.²⁶ Yine bu teknolojinin ayırt edici özelliklerinden birisi; bütün toplumun, nüfusun kontrol edilmesine (panopticon düzen) izin vermesidir. Sonuçta üst üste binmiş olan (disiplinci-düzenleştirici) her iki teknoloji de bir beden teknolojisi.²⁷ Foucault’a göre; bu teknolojilerden birincisinin insan bedeninin “anatomo-politiği”ni diğerinin ise insan türünün “biyo-politiği”ni belirlediğini söylemek mümkündür.²⁸

Bu beden teknolojisinin, içinde yaşadığımız ekolojik emperyalizm döneminde esas olarak biyoteknoloji olduğunu söylemek de

²³ Judith Revel, *Michel Foucault: Güncelliğin Ontolojisi*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2005, s.145.

²⁴ Giorgio Agamben, *Auschwitz’den Artakalanlar: Tanık ve Arşiv*, Çev. Ali İhsan Başgöl, BK Yayınları, Ankara, 2004, s.85.

²⁵ Michel Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, s.254-255.

²⁶ *Y.a.g.e.*, s.248.

²⁷ *Y.a.g.e.*, s.255.

²⁸ *Y.a.g.e.*, s.248.

yanlış olmaz. Biyoteknolojinin küresel kapitalizmin hizmetine sunulmasıyla birlikte iyice belirginleşen iktidar, bir şekilde bedenlerde var olur. Tek tek insanlar, bedenler, nüfuslar (varoluş, yaşam biçimi, biyolojik özne vs.) üzerine kurulan bu iktidar, dışarıdan içeriye değil, içeriden dışarıya doğru yayılır. İktidar beden üzerinde, biyolojik yaşam çerçevesinde bu kadar kapsayıcı olduğu için Foucault'a göre; iktidarın dışında olan tek gerçeklik ölümdür.²⁹ Yani (bu tespitin çıkarımı olarak) böylesine bir iktidarı geriletmek her şeyden önce “ölümüne” gerçekleşen bir “özgür yaşam” mücadelesi ile mümkün olacaktır. Bu yaklaşıma göre her şey siyasideir, iktidar ve tahakküm ilişkileri yaşamın her yerinde mevcut bulunmaktadır.³⁰ İktidar her yerde olduğu için elbette tek kaynağı da devlet değildir.³¹ Bu açıdan, Foucault'un biyopolitika yaklaşımıyla

²⁹ Y.a.g.e., s.253. Giorgi Agamben'e göre; Foucault, bu çözümlemesiyle içinde bulunduğumuz zamanda ölümün alçaltılmasına, değersizleştirilmesine dair bir açıklama getirmektedir. Bu, iktidarın modern çağlarla birlikte “biyoiktidara” dönüşmeye başlamasıyla ortaya çıkan biyopolitik bir sonuçtur. Çünkü, modern iktidarın yerleşmeye başlamasıyla birlikte (ona göre 17.Yüzyıl'da polis biliminin doğuşu bu süreci tetiklemiştir) öznelerin hayat ve sağlıklarının gözetimi siyasal iktidarların egemenlik alanlarında giderek daha fazla yer tutmaya başlamıştır. Bu süreçte biyoiktidar “yaşatma ve ölmeye izin verme” yetkisiyle donatılmış bir geniş egemenlik alanında kurumsallaşmaya başladığı için “ölüm giderek değerini yitirmiştir; sadece bireylerin ve ailelerin değil, bütün insanların katıldığı bir kamusal ayın olma niteliğinden yoksun bırakılmıştır; örtbas edilmesi gereken bir şeye, bir tür özel utanca dönüşmüştür.” Giorgio Agamben, a.g.e., s.84.

³⁰ Michel Foucault'un iktidarın her yerde olduğu, toplumsal yaşamın bütün boyutlarına bir kılcal damar gibi yayıldığı şeklindeki iktidar çözümlemesi, içinde bulunduğumuz “ekolojik emperyalizm” döneminin kapsayıcı iktidar/biyoiktidar ilişkilerini açıklamak açısından son derece önemli bir kuramsal katkı sunmakla birlikte, iktidarın görünümü ile ilgili orijinal tezler ortaya koyan Foucault'un iktidarın merkezi kaynağından ziyade “yerel” kaynakları ve etkilerine, (etkileri her yere yayılan ama somutlanamayan iktidar ilişkilerine) fazlasıyla ağırlık veren bir değerlendirme yapması eleştirilecek bir husus olarak dikkat çekmektedir. Zira bu eksik çözümleme, ekolojik emperyalizmin etkileriyle-sonuçlarıyla ilgili kuramsal yaklaşımlar açısından bir katkı sunmakla birlikte ekolojik emperyalizmi ve buna bağlı olarak gelişen tahakkümcü iktidar ilişkilerini tetikleyen sürecin nedenleriyle ilgili tespit yapmayı güçleştirmektedir. Nitekim Ania Loomba'ya göre; Foucault'un iktidar çözümlemelerinde çoğunlukla iktidar fikrinin bir merkeze bağlı olmaksızın her şeye dağılmış bir şekilde açıklanıyor olması iktidarı kavranabilir olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bu da elbette iktidarı anlamayı ve dolayısıyla iktidara karşı koymayı da güçleştirmektedir. Ania Loomba, *Kolonyalizm-Postkolonyalizm*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.63.

³¹ Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, s.111-112. Anthony Giddens, Foucault'un özellikle modern yönetimin “disiplin” ve “gözetleme” fonksiyonuyla ilgili çözümlenmeleriyle (bu çerçevede modern çağı örnekleyen yer olarak “hapishane”

bir mikro-iktidarlar çözümleyicisi olduğunu söylemek mümkündür.³² Bu mikro-iktidar çözümlemesi, ekolojik emperyalizmin, hem (emperyal iktidarın etkilediği ekolojik zemin çerçevesinde) ekolojik; hem de (emperyal iktidarın olduğu toplumsal ilişkiler çerçevesinde) sosyolojik etkilerini anlamayı kolaylaştıracaktır. Ancak Foucault, siyasal çözümlemelerinde, ekolojik emperyalizm kuramının tam anlamıyla açıklanabilmesi için elzem olan emperyalizm ve ekoloji ilişkisi üzerinde durmamıştır. O, çalışmalarında daha çok biyoiktidarın, beden teknolojisinin (ismini söylemese de bizce biyoteknolojinin) özellikle bireyler üzerindeki “disipliner” ve “kontroler” etkileri üzerine biyopolitik çözümlemeler yapmıştır. Bununla birlikte, biyoiktidar; beden, biyolojik varlık ve elbette bütün veçheleriyle birlikte (yeme, içme, sağlık, cinsellik, gıda vs.) yaşam üzerine kurulan iktidar³³ olarak tanımlayan ve bu şekilde boyutlanan yeni iktidar ilişkilerinin anlaşılması için biyopolitik bir disipliner çerçeve sunan Foucault’un bu anlamda doğrudan doğruya toplumsal ve doğal yaşamın ekolojik köklerine müdahale eden ekolojik emperyalizm sürecinin anlaşılmasını kolaylaştıran bir siyaset kuramının temellerini attığını söylemek gerekir.

Emperyalizm ve daha çok globalleşme tartışmalarında son zamanlarda sıklıkla adları geçen Michael Hardt ve Antonio Negri’nin imparatorluk çözümlemelerini de biyopolitika, biyoiktidar ve emperyalizm kavramları çerçevesinde burada özellikle irdelemek gerekmektedir. Bu doğrultudaki düşüncelerini daha çok Michel Foucault’un biyopolitika çözümlemelerinden yararlanarak ortaya koyan Hardt ve Negri, biyopolitik bir niteliğe sahip olan ve biyoteknoloji kapitalizmi ile güçlenen şimdiki ekolojik emperyalizmin içeriğiyle ilgili olarak (bu yeni emperyalizm sürecinin kavramsal/kuramsal olarak anlaşılmasını sağlayacak) önemli bir açık-

ve “tumarhane”yi gösteren çalışmalarıyla) “idari iktidar teorisi”ne belki de Max Weber’in bürokrasi ile ilgili klasik çalışmalarından beri yapılan en önemli katkıyı yaptığını, ancak buna rağmen Foucault’un çözümlemelerinde “devlete” dair açıklama konusunda şaşırtıcı bir eksiklik olduğunu vurgulamaktadır.

Giddens, bu eksikliği Foucault’un iktidarın her yerde olduğu (devletin ise bir “hesaplı tabi kılma teknolojisi”nden/”başkalarını idare eden bir disiplin matrisi”nden başka bir şey olmadığı) şeklindeki temel görüşünden kaynaklanmış olabileceğini düşünmektedir. Giddens’a göre; “Eğer Foucault buna inanıyorsa, bu olsa olsa kısmi bir hakikattir. Biz yalnızca devlet teorisine değil, aynı zamanda devletler teorisine de ihtiyaç duyuyoruz ve bu noktanın hem ‘içsel’ hem de ‘dışsal’ içerimleri vardır.” Anthony Giddens, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s.272, 275.

³² Taner Timur, *Felsefi İzlenimler*, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s.73.

³³ Judith Revel, *a.g.e.*, s.146.

lama getirmemiş olmakla birlikte ortaya koydukları her yeri kapsayan biyoiktidar yönelimli imparatorluk tasarımı ile, ekolojik emperyalizmin en azından “kalıbı”/”kapsamı” hakkında bir fikir veya çağrışım uyandırmaktadırlar. Zira, onlara göre imparatorluk, klasik olarak açıklanan emperyalizmden daha geniş bir kategoridir. Modern-emperyalizm döneminde kolaylıkla gözlemlenebilecek şekilde, bir maruz kalan “içerisi”, bir de maruz bırakan “dışarı” (kapitalist emperyalist sistem) vardı. Oysa, globalleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan imparatorluk döneminde içerisi dışarı ayrımı kalmamıştır, dışarı yoktur, her yere nüfuz eden bir (kapitalist) imparatorluk söz konusudur.³⁴ Onlara göre modern dünyanın iktidar ve egemenlik ilişkilerinin aşıldığı, “post-modern” bir dünya içerisinde yaşamakta olduğumuzun en somut göstergesi, modern-emperyal dünyadaki uygar düzenle doğal düzen arasındaki egemenlik diyalektikliğinin sona ermiş olmasıdır. Zira modern emperyalizm ve/veya egemenlik genel olarak bir toprak parçası ve bu toprağın dışarı ile olan ilişkisine göre şekillenmişti. Halbuki günümüzde, ki buna post-modern imparatorluk dönemi derler, iç-dış, uygarlık-doğa ayrımı kalmadığı ve iktidar ilişkilerinin olduğu bütün unsurların birbirlerine içkin olması söz konusu olduğu için bütün olguların ve kuvvetlerin yapay olduğu, tarihsel olduğu, doğanın ise ilelebet kaybolduğu bir döneme girilmiş olduğunu düşünürler ve -ekolojik emperyalizmin bütünüyle ekosistemi dönüştürücü bir yönelimde olduğu gerçeği ile de uyum içerisinde olan- şu tespitlerini eklerler:

“Kuşkusuz hâlâ dünyamızda ormanlar, kuşlar ve fırtınalar olacak ve biz psişelerimizi doğal içgüdülerin ve tutkuların yönlendirdiğini inanmayı sürdüreceğiz; ama bu kuvvetlerin ve olguların artık dışarı olarak anlaşılmayacağı, yani bunların artık kökensel ve uygar düzenin eserinden bağımsız olarak görülmeyeceği anlamda, bir doğa yoktur.”³⁵

Hardt ve Negri, globalleşme süreciyle başlayan büyük dönüşümü, modern dönemden post-modern döneme geçiş sürecinde egemenlik ilişkilerinin anlamının değişmesiyle, emperyalizm devrinden -keskin bir kırılmayla- imparatorluk devrine geçilmesinin yarattığı yeni iktidar ilişkileri çerçevesinde açıklamaktadırlar. Onların çözümlerinde adeta kılcal iktidar alanlarının, çokluk iktidar alanlarının oluşmasına yol açan parçalayıcı bir post-modern

³⁴ Michael Hardt-Antonio Negri, *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008, s.202.

³⁵ *Y.a.g.e.*, s.203.

mekân-iktidar tasarımı ile birlikte ortaya konulan “imparatorluk” kavramı (mekânsal olarak) modern çerçevede biçimlendirilmiş olan ve daha bütünlüklü, deyim yerindeyse “derli-toplu” bir mekân-iktidar tasarımı ile konuşlanmış olan “emperyalizm” kavramının tamamlayıcısı veya günümüzde emperyalizmin devam eden, genişleyen yeni boyutu olarak değil de farklı bir kategori içinde düşünülmüştür. Hatta her iki olgunun Hardt ve Negri’nin çözümlemelerinde zıt olgular olduğu, kavramların karşıt kavramlar olarak değerlendirildiği de düşünülebilir.³⁶ Negri’ye göre imparatorluk çağında olmamıza rağmen hâlâ eski emperyalizm kuramlarıyla çözümleme yapanların, ulus-devletin temel olduğu varsayımından yola çıkarak düşünce üretmekte oldukları için, imparatorluğa karşı mücadelede başarı şansları yoktur. Oysa ona göre, hem siyasal düzlemde hem de örgütlenme düzleminde miadını doldurmuş olan ulus-devleti aşmak gerekmektedir.³⁷ Negri; ulusal veya yerel düzeyde verilen bir mücadele biçiminin bu yüzden sonuçsuz olacağını düşünmektedir. Yine ona göre maddi temele, canlı emeğe dayalı sınıf mücadelesi de anlamsızdır, çokluk düzeyinde bir mücadele yöntemi geliştirmek gerekmektedir. “Çokluk kavramı, yeni bir sınıf mücadelesi görünümünün ana çatısı olarak çıkar karşımıza”.³⁸ Ve ayrıca şimdiye kadar yegâne mücadele öznesi olan halkın kimliği, yerini -kendi içsel hatları boyunca, üretimde, mübadelede, kültürde, yani kendi varoluşunun biyopolitik bağlamında yönetilebilen- çokluğun hareketliliğine, esnekliğine ve durmaksızın farklılaşmasına bırakmıştır. Emperyal komuta, Hardt ve Negri’ye göre

³⁶ Bkz. Ahmet Aytaç, “İmparatorluk: Bir Manifesto Çağrısı”, *SBF Tartışma Me-tinleri*, No:48, Haziran, 2002.

³⁷ Antonio Negri, *İmparatorluktaki Hareketler*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2005, s.97.

³⁸ *Y.a.g.e.*, s.105. Hardt ve Negri’ye göre, Karl Marks’ın kuramsal yöntemi de “modernliğin modern bir eleştirisi” şeklinde tezahür eder ve içeri ile dışarı arasındaki diyalektiğe ve dolayısıyla belirli, tanımlı bir mekânsal çevreye ve üretim-emek örgütlenmesine dayanır. Oysa onlara göre kapitalist sömürü ilişkileri İmparatorluk döneminde her yere yayılmış, fabrikayla sınırlı olmaktan çıktığı için toplumsal alanı işgal etmiş olduğu için bu dönemde üretici güçlerle tahakküm sistemi arasındaki diyalektiğin belirli bir yeri yoktur. Bunun sonucu olarak emek gücünün nitelikleri de artık görünür olmaktan çıkmıştır ve sonuçta sömürünün yerelleştirilmesi ve nicel olarak belirlenmesi söz konusu olamaz. Bu üretimin ve sömürünün olmadığı anlamına gelmemekte, sadece mekânsal ve niceliksel olarak kavranılır, gözlemlenebilir olmaktan çıktığı anlamına gelmektedir. Yeni üretici güçlerin yeri olmadığı için yerel mücadele de anlamsız olmaktadır. Hardt ve Negri, *a.g.e.*, s.224.

artık modern devletin disiplinci kalıplarıyla değil, biyopolitik kontrol kalıplarıyla yürütülmektedir.³⁹

Aslında Hardt ve Negri'nin imparatorluk olarak çerçevesini çizmiş oldukları, her yere nüksetmiş olan çoklu tahakküm-iktidar ilişkisi/ilişkileri, emperyalizmin en son aşaması olan ekolojik emperyalizmin görünümünden başka bir şey değildir. Buna rağmen, Hardt ve Negri, emperyalizmin belirli, düzenli bir evrim süreci içerisinde yeni bir aşamaya geçmiş olduğunu fark etmeyip emperyalizm döneminin bitmiş olduğunu onun yerine imparatorluk dönemine geçilmiş olduğunu düşünmektedirler. Günümüzde; sağlıklı ve yeterli gıdaya erişim adaletsizliğinin yarattığı açlık, yoksulluk, salgın hastalıklarla; küresel iklim değişikliğiyle; gıda ve suyun metalaşması sürecinde şekillenen yeni ekolojik ve ekonomik sömür ilişkileriyle ve özellikle de biyoteknoloji kapitalizminin yarattığı sosyal ekolojik tahribatlarla kendisini somut bir şekilde hissettiren bu yeni emperyalizmin, sınırları belirsiz muğlak bir "imparatorluk" kavramıyla üstünü örtmekte ve aslında bir nevi "görünmez" gücü dolayısıyla imparatorluğu, kendisine karşı mücadele edilmesi çok zor, hatta imkânsız bir duruma sokmaktadırlar. Halbuki, biyoiktidarın genişlediği, sadece toplumsal gerçekliği değil, doğal gerçekliği de etkisine alarak yaşamın sürdürülebilirliğini tehdit edecek şekilde bir tahakküm mekanizmasını oluşturmaya başladığı, hatta dünya üzerinde bu yeni ekolojik emperyalizm sürecinden zarar gören yerli halkların (özellikle su ve gıda temelinde gerçekleşen toplumsal hareketlerle) kendi habitatlarını korumak için mücadele başlattıkları bir gerçektir. Aslında Hardt ve Negri'nin iktidarın niteliğindeki değişimleri ve iktidarın dünya üzerinde yaygınlaşmasını açıklarken kullandıkları biyopolitik çözümleme yöntemi son derece yaratıcıdır ve bu yönleriyle ekolojik emperyalizm kuramına da katkı vermişlerdir. Bununla birlikte, iktidardaki/biyoiktidardaki değişim sürecini layıkıyla gözlemleyebilmelerini sağlayacak bir biyopolitik çözümleme yapan Hardt ve Negri, bu yeni emperyal süreci gerçekçi ve somut bir şekilde, bilimsel perspektifle açıklamak üzere önceki emperyalizm kuramlarının birikiminden de faydalanarak yeni bir kuramsal emperyalizm çözümlemesi geliştireceklerine, açıklamalarında "emperyalizm kavramı" nı kategori dışı bırakmakta, böylelikle, tabiri caizse, işi yokuşa sürmekte, belirsizlik içerisinde açık bir karamsarlık ve çözümsüzlük örneği sergilemektedirler.

³⁹ Hardt-Negri, *a.g.e.*, s.353.

Hardt ve Negri'ye göre; Foucault'nun eserleri yeni iktidar paradigmasının doğasının anlaşılmasına, toplumsal biçimlerdeki tarihsel/dönemsel bir geçiş olarak disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçişin iktidar dinamiklerinin belirlenmesine imkân veren bir araştırma zemini oluşturmaktadır.⁴⁰ Globalleşme ile belirleyici hale gelen yeni emperyalist süreci ve bu çerçevede imparatorluk kuramını açıklarken Foucault'un biyopolitik kuramından, onun "kontrol toplumu" ve "biyoiktidar" çözümlemesinden oldukça yararlanmışlardır.⁴¹ Bu anlamda, yinelemek gerekir ki, biyoiktidarın en geniş çerçevesini sunmaları açısından ekolojik emperyalizm kuramına katkı sağladıkları düşünülebilir ancak bu çerçevenin içerisini, post-modern kafa karışıklıklarının da etkisi olsa gerek, öyle muğlak ifadelerle doldurmuşlardır ki, -hele kavramsallaştırdıkları imparatorluk tasarımına karşı en somut sınıfsal ve ulusal/yerel mücadele dinamiklerini de tamamen dışlayarak ortaya koydukları argümanlar neredeyse ekolojik emperyalizm sürecini destekler bir mahiyet kazanmıştır. İmparatorluk biçimini mutlak bir kötülük kaynağı olarak sunmakla birlikte bu biçimi gerçek olarak anlamamızı sağlayacak somut bir toplumsal projeksiyon ortaya koymadıkları için dile getirdikleri argümanlar içeriği tanımsız, görelî post-modern söylemle benzeştirilmiştir.⁴²

⁴⁰ *Y.a.g.e.*, s.47-48.

⁴¹ Hardt ve Negri'nin Foucault'un biyopolitika ve biyoiktidar kavramlarından ve bu kavramların yansıması olan terimlerden çokça yararlanmış olmalarına karşın Foucault'un biyopolitik çözümleme yöntemini tam olarak doğru kullandıklarını söylemek de zordur. Daha doğru bir ifadeyle; Foucault'un "iktidar her yerde" söyleminin günümüzde geçerli olduğunu düşünen ve bu iktidarın globalleşmeyle birlikte dünyanın her yerine uzanan bir imparatorluk halini aldığı tespitini yapan Hardt ve Negri, Foucault'un eserlerinde görüldüğü gibi ayrıntılı bir "mikro iktidar" çözümlemesi yapmamışlar, dolayısıyla esas olarak üzerinde durdukları "makro iktidar" (imparatorluk) çözümlemesi de temelsiz bir soyutlama olarak kalmıştır. Ancak zaten, yaşayan, somut, emek sürecinin, toprağın veya ülkenin ve bu toplumsal/ekolojik zeminlerde ortaya çıkan, dolayısıyla ekolojik emperyalizme karşı yönelen sınıfsal ve ulusal/yerel direniş hareketlerinin imparatorluk döneminde artık geçersiz, anlamsız olduğunu varsayarak çözümlemelerinin dışında tuttukları için aslında kuramsal kalıbını düzgün bir şekilde inşa ettikleri yapıtlarının içini dolduracak malzeme de bulamamışlar ve bu yapıtın küçük bir eleştirel çözümleme ile çökmesine engel olamamışlardır.

⁴² Taner Timur, "Küreselleşme'den İmparatorluk'a 11 Eylül: Dönüm Noktası mı?", *Praksis*, Sayı, 7, Yaz, 2002, s.221. Hardt ve Negri'nin İmparatorluk kuramı çerçevesinde ortaya koydukları argümanlar çok değişik açılardan eleştirilmiştir. Örneğin Aykut Çoban'a göre İmparatorluğun belirli bir merkeze dayandırılmaması ve topraksız bir yönetim aygıtı olarak değerlendirilmesi devletin sermaye birikimindeki önemli rollerini ve görevlerini devre dışı bırakmıştır. Bu anlamda sağın globalleşme tezleriyle İmparatorluk argümanları birbirine

Özetlersek; Hardt ve Negri, aslında “imparatorluk” dedikleri en kapsayıcı iktidar/tahakküm mekanizmasının ve imparatorluğun belirmesine yol açtığını düşündükleri globalleşme sürecinin emperyalizmin yeni bir aşaması, yeni bir görünümü olduğunu dikkate almadıkları, üstelik aksine neredeyse emperyalizm ile imparatorluğun birbirleriyle zıt kavramlar olduğunu söyleyecek derecede nesnel/tarihsel gerçeklikten uzak bir sonuca ulaştıkları için imparatorluk çözümlemesi yaparken emperyalizmin önceki biçimlerini, yönelimlerini irdeleyen büyük kuramsal birikimden de yararlanmayı düşünmemişler ve sanki imparatorluğun birdenbire ortaya çıkan bir olgu olduğunu savundukları izlenimini uyandırmışlardır. Bu şekilde büyük ölçüde tarihsel bağlamından soyutlanmış bir kuram oluşturmaya çalışan Hardt ve Negri, sürekli olarak Amerikayı yeniden keşfetmeye çalışmakta üstelik bu beyhude çabalarını sürdürürken, imparatorluğun tahakküm mekanizmasını çözümleyebileceklerini sanmaktadırlar. Halbuki, imparatorluğun (bizce ekolojik emperyalizmin) en somut aparatları olan emperyal müdahaleci merkezler (örneğin ABD); çok uluslu şirketler; biyoteknoloji/GDO şirketleri; global su tekelleri; tohum tekelleri gözümüzün önünde, Irak’ta, Afganistan’da, Afrika’da, Orta Asya’da, Güney Asya’da, Orta Doğu’da, Güney Amerika’da, yani dünya topraklarının dörtte üçünde, dünya insanların yüzde 90’ı üzerinde, nihai olarak ekolojik bir varlık olarak dünyanın tamamında ekolojik ve toplumsal yaşam üzerine baskılarını, tahakküm mekanizmalarını kurmuş durumdadırlar. Bu, dünya tarihi içerisindeki en geniş, en etkili ve en yıkıcı global iktidar/biyoiktidar biçimlenişidir. Önemli olan bu

benzemektedir. Ayrıca, toprakla bağıni koparmış bir imparatorluğun sanki sadece kendisi ile tanımlanan, kendi için gerçekleşen bir tahakküm mantığı söz konusuymuş gibi sonuç ortaya çıkmaktadır. Aykut Çoban, “Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar”, s.132-133. Sungur Savran’a göre de Hardt ve Negri’nin küreselleşme ile birlikte emperyalizmin sona erdiği, ulus-devletin anlamını yitirdiği ve 3.Dünya’nın da varlığının sona ermiş olduğu gibi tezleri hiçbir şekilde reel durum ile örtüşmeyen anlamsız tezlerdir. Savran’a göre; “bugün yaşadığımız dünyanın ‘küreselleşme’ denen evreden önceki dünyaya göre uluslar arasında daha da büyük eşitsizliklerle örülmüş olduğu, artık sağır sultan bile duyduğu bir şey. Örneğin, insanların yarısından fazlasının ‘obezliğin’ yarattığı sağlık sorunları ile boğuştuğu ABD ya da Almanya gibi ülkeler ile nüfusunun % 70’i acil açlık sorunlarıyla karşı karşıya olan Malavi arasındaki farklılıklar söz konusu olduğunda, İmparatorluk’u izleyecek olsak, bunların ‘nitelik farklılıklarından çok nicelik farklılıklarının olduğunu söylemek’ gerekecekti. Bu tür bir niteleme, boy ve kilo sayıları bakımından doğru olabilir, ama son tahlilde ‘nicel’ ve ‘nitel’ kavramlarıyla (ve açıklıktan kavru lan insanlarla) alay etmektir!” Sungur Savran, “İmparatorluk’a Reddiye”, s.241.

yeni, genişleyen emperyalist iktidar ilişkilerini, bu yeni emperyalist aşamayı tarihsel bağlamından/sürekliliğinden koparmadan tanımlamak, açıklamak ve kuramsal bir temele oturtmaktır. Biyopolitik çözümleme, bu açıdan bu yeni süreci, ekolojik emperyalizmi açıklamak üzere önemli bir disipliner çerçeve sunduğu ölçüde anlamlı olacaktır.

EKOLOJİK EMPERYALİZM KAVRAMI VE “EKOLOJİK AYAK İZİ”

Vladimir İ.Lenin, bir asır önce yazdığı ve yukarıda bahsettiğimiz emperyalizm kuramlarıyla ilgili hâlâ devam etmekte olan tartışmalarda en önemli referans kaynaklarından birisi olarak gösterilen kitabında, kapitalizmin en yüksek aşaması olarak emperyalizmi gösteriyordu. Bu çalışma, kapitalizmin o dönemdeki yayılma koşullarında, kapitalizmle emperyalizm arasındaki organik bağı ayrıntılı olarak ortaya koyan ilk ciddi eser olması açısından önemlidir. Ondan sonraki emperyalizm kuramları da, bir iki uluslararası ilişkiler veya milliyetçilik kuramı dışında, doğrudan veya dolaylı olarak genellikle kapitalizm ile emperyalizm ilişkisi üzerine yoğunlaşmışlardır. Elbette kapitalizm Lenin’in yaşadığı dönemden bugüne kadar çok farklı boyutlarda farklı egemenlik ilişkileri inşa etti ve bu egemenlik/sömürü ilişkileri çerçevesinde de kuramların içeriğinde değişiklik oldu. Yine de günümüze kadar geldiğinde kuramlar içerisinde –bazı orijinal yaklaşımları dışarıda tutmak mümkün- kapitalizm ile emperyalizm ilişkisi genellikle siyaset bilimi, iktisat ve uluslararası ilişkiler disiplinleri çerçevesinde ele alınmıştır. Oysa kapitalizm, günümüzde son derece girift ilişkiler içerisine girmiş ve sadece ekonomik düzeni, üretim ilişkilerini ya da genel siyasal süreci gözlemleyerek çözümleyemeyeceğimiz karmaşık bir boyuta ulaşmıştır. Ekolojik/biyolojik sisteme yönelik geri dönüşmez tahribatlar yaratacak boyutlara sahip olan kapitalizmin (veya daha genel bir ifadeyle metalaşmanın), özellikle de büyük ölçüde doğaya bağımlı olarak yaşayan sanayisi/teknolojisi zayıf ülkelerin habitatlarında (canlıların doğal yaşam alanlarında) nasıl bir emperyal tahakküm sistemi ortaya çıkardığı mevcut kuramsal birikimin sınırları içerisinde tam anlamıyla anlaşılammakta, eksik kuramsal tespitler yanlış çözüm mekanizması doğurabilmektedir. Bizce, yaşamın makro kapsayıcı alanı ekolojik sistem (ekosistem) ve bu sistemin işleyişinin (ekolojik döngünün) temeli olan gıda (mikro alan) üzerinde kurulan tahakküm/iktidar ilişkisine odaklanılarak -ve elbette mutlaka biyopolitik bir kavramsallaştırmayla-

ekolojik emperyalizm çözümlenmesi yapılarak ve bu çerçevede bir kuramsal taslak oluşturarak gerçekliğin bütünlük içerisinde anlaşılabilmesi kolaylaşabilecektir.

Emperyalizmin yeni yönelimi dikkate alındığında; bir ülkeye/bölgeye, o ülkenin/bölgenin iktisadi olarak bağlı olduğu egemen sistemlerin, başka devletlerin, egemen güçlerin, çok uluslu/ulus ötesi şirketlerin en genel tanımlamayla kendi sınıfsal-toplumsal-siyasi çıkarlarına dayalı olarak müdahale etmesi, bu müdahale ile o bölgenin ekolojik döngüsünün, yaşamsal sisteminin tahakküm altına sokulması, o bölgede yaşayan insanların yaşama hakları üzerine baskı kurulması ekolojik emperyalist süreç içerisinde değerlendirilebilecek bir durumu yansıtır. Burada ekolojik emperyalizm, emperyal süreç ile yeniden şekillenen, bozulan, başkalaşan, sömürülen ekosistemi açıklamak üzere kullandığımız bir kavramdır. Özellikle insanın da içinde bulunduğu canlılar dünyasının devamlılığı için “olmazsa olmaz” unsurları ifade eden, yani olmadığına ortaya çıkan sonuç yaşamın sonu demek olan su, gıda, tohum ve gen kaynakları üzerine kurulan emperyalist tahakkümü açıklayan bir kavramdır. Bu yüzden sadece emperyalizm değil, özellikle ekolojik emperyalizm kavramını kullanıyoruz.

Ekolojik emperyalizmi, kuramsal çerçevesi ve içeriği günümüzde yeni yeni şekillenmeye başlayan, somutlaşmaya başlayan öncelikle bir disiplinlerarası inceleme konusu olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede ekolojik emperyalizm sürecinin, müzminleşmiş ekolojik sorunların yaşamın sınırlarını zorlamasıyla birlikte günümüzde olgunlaşmaya başlasa da esas olarak yakın gelecekte kemale ereceğini söylemek mümkündür. Biyoteknoloji devriminin kapitalizmi yeni bir yönetime sokması, suyun, gıdanın metalaşması, doğal kaynaklar üzerindeki kâr amaçlı ulus ötesi şirketlerin hâkimiyet alanlarının iyice genişlemesinin sürdürülebilir yaşamı tehdit ettiği bir dönemde, içinde yaşamakta olduğumuz süreçte bu kuram daha anlaşılır bir hale gelmektedir. Elbette, daha önceki sömürgecilik, emperyalizm, dünya kapitalizmi veya küreselleşme ile ilgili akademik-bilimsel çalışmalarda da tarımsal yapılar, gıda, doğal kaynaklar, çok uluslu şirketlerin hegemonik gücü, teknolojinin ideolojisi, yeşil devrimin anlamı, gıda emperyalizmi ve yoksulluk gibi konular “emperyal” bir çerçevede ele alınmıştı. Ancak, bütün bu olgular, daha önceki kuramlardan farklı yeni ve çok boyutlu, hepsini kapsayıcı özelliği olan “ekolojik emperyalizm” kuramı çerçevesinde -son zamanlarda yayınlanan ve genellikle kuramsal bir temele oturtulmadan yapılan az sayıdaki çalış-

mayı dikkate almazsak- değinilen olgular değildi. Bu yeni kuramsal yaklaşım, daha öncekilerle de bağlantı kurularak ve o kuramların birikimini de kapsayacak şekilde yeni somut olgular dikkate alınarak ortaya konulursa süreç daha iyi anlaşılacaktır.

Sosyal bilimler/çevre bilimleri literatüründe son zamanlarda adı daha sık anılır olmakla birlikte, henüz çok az sayıdaki akademik çalışmada irdelenen “ekolojik emperyalizm” konusu ilk olarak, genellikle sömürgecilikle birlikte gelişen “biyolojik yayılma”yı açıklamak için kullanılmış ve daha çok bir “çevre tarihi” alt disiplininde incelenmeye başlanmıştır. 20.Yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazanmaya başlayan çevre tarihi araştırmalarında genellikle insan topluluklarının çevre üzerindeki tahribatı üzerinde durulmaktadır. Hem bu türden tarihsel araştırmalarda hem de çağdaş ekoloji, sosyal çevrebilim araştırmalarında teknik ilerlemeyle ve sınıfsal ilişkilerle bağlantılı olan toplumsal-siyasal-iktisadi örgütlenme biçimlerinin çevre üzerine yaptığı farklı etkileme düzeylerinden bahsedilir. Ekosistem üzerindeki “insan” etkisi bilimsel ilgiyi bir yandan çevre tarihi araştırmalarına ve ekolojik emperyalizm sürecinin anlaşılması amacına doğru yönelirken öte yandan bu etkinin ve halen devam etmekte olan ekolojik emperyalizm kaynaklı tahribatın günümüzde ve yakın gelecekteki olası sonuçlarının da daha detaylı olarak ortaya konulduğu bir araştırma metodolojisinin de doğmasına yol açmıştır. Genel olarak insanın doğa üzerindeki etki derecesini, daha özel olarak da ekonomik sistemlerin ekolojik sistemlerde bıraktığı bozucu izleri ölçmeyi amaçlayan ve bu yüzden “ekolojik ayak izi” çözümlenmesi olarak adlandırılan bu araştırma metodolojisi ile yapılan çoğu araştırma, ayak izinin oluşmasına katkısı açısından Kuzey/Güney, gelişmiş/azgelişmiş, Doğu/Batı gibi herhangi bir ayırım söz konusu olmadığı için eleştirilmiştir. Zira, sanayileşmemiş Güney’in/Doğu’nun ekolojik ayak izinin, yani çevresel tahribatların oluşmasındaki payı Kuzey’in/Batı’nın sanayileşmiş ülkelerinin etki derecesinin çok altındadır. Ölçme yöntemindeki bu eksiklik ortadan kaldırıldığında, yani ekolojik ayak izi paylarına göre sınıflandırılmış bir araştırma yapıldığında, ekolojik ayak izi, günümüzde üçüncü dünya ülkelerine yönelik olarak beliren “yeni ekolojik emperyalizm” sürecinin ve “global risk toplumu”nu daha da belirginleştirmeye başlayan global çevresel değişim sürecinin somut olarak

anlaşılmasını sağlayacak bir metodolojik bakış açısı sunabilmesi açısından önemli görülmektedir.⁴³

EKOLOJİK EMPERYALİZM ÜZERİNE KURAMSAL TARTIŞMALAR

“Ekolojik emperyalizm” terimini ve kavramını bu çerçevede daha çok “çevre tarihi” disiplini içerisinde biyoekolojik bir açıklama ile ilk kez dile getiren araştırmacı Alfred Crosby’dur. “*Ekolojik Emperyalizm: Avrupa’nın Biyolojik Genişlemesi 900-1900*” adlı çalışmasında sömürge ülkelerindeki zengin biyoçeşitliliğin Batı’nın sömürgecilik sürecinde nasıl yok edilmeye başladığını, Doğu-Batı arasındaki gen transferinin nasıl bir ekolojik yıkıma yol açtığını ayrıntılı olarak belirterek bu emperyalist/sömürgeci süreci “ekolojik emperyalizm” adıyla kavramsallaştıran Crosby, özellikle Eski Dünya’dan (Avrupa ve Asya’dan) Yeni Dünya’ya (Amerika ve Avustralya’ya) sömürgecilik yoluyla taşınan mikropların/genlerin, bu mikroplara/genlere karşı bağışıklığı olmayan yerlilerin kırılmalarına ve yerli habitatların çökmesine yol açtığını; bu süreçte yeni ve alışılmadık hastalıklara maruz kalan yerli yaşamının orijinal genetik özelliklerinin kaybolduğunu; bu biyolojik yayılmanın ekolojik emperyalizmi doğurduğunu -çeşitli tarihsel ampirik bulgulara dayanarak- vurgulamıştır.⁴⁴ Crosby’ye göre 1492’de Kolomb tarafından başlatılan Amerika’nın fethi sürecinde Avrupalıların beraberlerinde getirdikleri mikroplar en büyük sömürgecilik/emperyalizm silahlarıydı. Mikrop ve genlerin “Kolombcu değiş tokuşu”; ona göre, ekolojik emperyalizmin de başlangıcını oluşturuyordu.⁴⁵ Üstelik Kolombcu gen değiş tokuşu sadece insanlarla sınırlı olmamış, Avrupalılar, fethettikleri “Yeni Dünya” topraklarına çok sayıda bitki ve hayvan türünü de götürdükleri için bu gen aktarımı ekosistemin bütün canlı varlıklarını aynı şekilde etkilemiş -günümüzde GDO’ların etkisine benzer şe-

⁴³ Ulrick Beck, “World Risk Society as Cosmopolitan Society: Ecological Questions In a Framework of Manufactured Uncertainties”, *Human Footprints on The Global Environment*, (Eugene A.Rose-Andreas Diekmann v.d. Ed.), The MIT Pres, London, 2010, s.55.

⁴⁴ Alfred W.Crosby, *Ecological Imperialism the Biological Expansion of Europe, 900-1900*, Melbourne, 1991, s.197-199.

⁴⁵ Avrupa’nın sömürgecileri tarafından istila edildiği zaman Amerika’ya taşınan Avrupalı mikrobun Amerika’nın yerlilerinin (Kızılderililerin) yaşamları, yaşam alanları üzerinde nasıl yıkıcı sonuçlara yol açtığını irdeleyen başka bir çalışma için bkz. Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop, Çelik*, Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2008.

kilde- genetik evrim zinciri değişikliğe uğrayarak yerli yaşam (habitat) dönüşüme uğramış ve emperyal gen merkezlerine bağımlı hale getirilmiştir. Crosby, sömürgeciliğin biyoçeşitlilik ve biyolojik ortam üzerindeki etkisini ele almış ancak Foster'in deyimiyle politik-ekonomik bir olgu olarak emperyalizmle doğrudan bir bağlantı kuramamış, yüzeysel bir bakış açısı sergileyerek kapitalist dünya sisteminin egemen kapitalist merkezler dışındaki ülkeler üzerindeki egemenlik üretmesinin ya da farklı kapitalist güçler arasındaki rekabetin ekolojiyle nasıl ilişkili olduğunu hesaba katmamıştır.⁴⁶

Crosby gibi "çevre tarihi" yaklaşımı içerisindeki çalışmalardan birisi, Crosby'nin ekolojik emperyalizmi kavramıyla büyük ölçüde aynı anlama gelmek üzere "yeşil emperyalizm" (green imperialism) tabirini kullanan Richard H. Grove tarafından ortaya konulmuştur. Ancak Grove de, günümüzdeki anlam genişliği içerisinde bir ekolojik emperyalizm kuramını oluşturma gayreti içerisinde girmemiş, daha çok 19.Yüzyıl sanayi devrimi sürecinde, kolonyalizmin, emperyalizmin çevre üzerine yaptığı baskılar, çevreyi tahrip etme potansiyelini -özellikle Eden adalarındaki- ampirik verilerle, gözlemlerle incelemiş, emperyalizmi ekolojik sistemi tahrip etmeye yönelten ideolojik etkilerden bahsetmiştir. Bu tahribatı önlemek üzere aynı dönemlerde "çevre politikaları" yaklaşımının ve çevreciliğin kökenlerinin nasıl doğduğunu da açıklamış, ancak sonuçta yine bir çevre tarihi çözümlemesi yapmış ve bu yönüyle günümüzün gerçekliğine uyum gösterecek bir kuramsal çerçeve oturtmamıştır.⁴⁷ Elbette, bütün bu eksikliklerine rağmen ihmal edilmemesi gereken gerçek şudur ki, adı geçen çevre tarihi araştırmalarında ekolojik emperyalizm kuramının tarihsel temellere oturtulması açısından önemli somut veriler ortaya konulmuş, hepsinden önemlisi de "ekolojik emperyalizm" kavramı ilk defa bu araştırmalarla akademik gündeme taşınmıştır.

Doğrudan doğruya ekolojik emperyalizm kavramını açıklamak üzere sistematik kuramsal-metodolojik bir bakış açısı geliştirmemiş olmakla birlikte en azından ekolojik emperyalizmle ilgili somut konuları (su, iklim, biyoçeşitlilik, gıda vs.) irdeleyerek son zamanlarda yeni bir yaklaşım sergileyen Monthly Review dergisi çevresi ve özellikle bu çevre içerisinde doğrudan doğruya *ekolojik emperyalizm* terimini kullanan bir araştırmacı olarak John Bellamy

⁴⁶ John Bellamy Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, s.205.

⁴⁷ Bkz. Richard H.Grove, *Green Imperialism*, Cambridge University Press, New York, 1995.

Foster dikkat çekmektedir. Dünyada ekolojik emperyalizm adından bahseden az sayıda araştırmacıdan birisi olan John Bellamy Foster, iktisadi sürece ve ekonomi politiğe daha fazla yer vermesi açısından, “çevre tarihi” disiplini içerisinde (Crosby geleneği) çözümleme yapan araştırmacılardan daha farklı bir ekolojik emperyalizm yaklaşımı sergilemektedir.⁴⁸ Foster’e göre ekolojik emperyalizm, merkezin ihtiyaçlarını karşılamak için periferinin (Batı sisteminin çevresinin) ekolojisinin, ekosisteminin dönüştürülmesi şeklinde başladı. Avrupa botanik biliminin periferinin tropikal tarımından yararlanmak amacıyla organize edilmesi bu süreci hızlandırmıştı. Şeker, kahve, çay, pamuk, kinin ve kauçuk gibi sömürgelerin tropikal ürünleri, merkezin yüksek taleplerini karşılamak için, bu ürünlerin “ekolojik ortamı”na özen gösterilmeden Batı merkezlerine aktarılıyordu.⁴⁹ Yani, ekolojik emperyalizm daha başlangıçtan bu yana “gıdaya tahakküm” süreci ile birlikte gelişmişti. Ekolojik emperyalizmin ilk meydana gelme sürecini bu şekilde açıklayan Foster’in yaklaşımında “ekolojik emperyalizm” ile “sömürgecilik” büyük ölçüde eş anlamda kullanılmıştır. Zira, kapitalizmin merkantilizm döneminde başlayan sömürgecilik de sömürge haline getirdiği ülkelerin tarımsal iktisadi kaynaklarını kendi ülkelerine aktarırken elbette o ülkelerin ekosistemlerini ve yaşama alanlarını da olumsuz yönde dönüştürmüştür.⁵⁰ Ancak, bizim bu çalışmamızda ele aldığımız ekolojik emperyalizm kuramı, köken itibarıyla sömürgecilik döneminin ve klasik emperyalizm kuramlarının etkileriyle belirlenmiş olsa bile; kapitalizmin, içinde bulunduğumuz dönemdeki yeni aşamasında, yukarıda bahsetmiş olduğumuz değişik argümanları ve yaklaşımları içerisinde barındıran, yeni bir kuramsal açıklama getirmektedir/getirecektir. Şunu söylemek doğru olur ki; ekolojik emperyalizm süreci, Foster’in yukarıda tanımla-

⁴⁸ Bellamy Foster, Crosby’nin (ve genel olarak “çevre tarihi” yaklaşımlarının) toplumsal üretim ilişkilerine ve bu çerçevedeki tarihsel açıklamalara yer vermemesini, ve ekolojik emperyalizm sürecinin bir “biyolojik karşılaşmalar” ile biyolojik güç olarak işlediğinin belirtilmesini açık bir şekilde eleştirirken bu konudaki kendi tavrını da ortaya koymuştur. John Bellamy Foster, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, s.302. Zira, emperyalizm çözümlemesi yaparken Crzoby’den de (en azından kavramsal-terimsel olarak) etkilendiği bir gerçek olan Foster, biyolojik süreci ve üretim ilişkilerini (Karl Marks’ın etki dairesinde) birlikte düşünerek aslında ekolojik emperyalizm kuramını da daha anlaşılır bir makro çözümleme haline getirme doğrultusunda güçlü bir katkı sağlamıştır.

⁴⁹ John Bellamy Foster, *Savunmasız Gezegen-Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, Çev. Hasan Ünder, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s.104.

⁵⁰ Clive Ponting, *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, Çev. Ayşe Başçı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008s.165-166.

masında ortaya çıkan metodolojik bakışında belirgin bir şekilde görüldüğü gibi sadece ekoloji veya iktisat biliminin verileriyle değil, özellikle siyaset biliminin yeni iktidar ve tahakküm ilişkilerine odaklanan çözümleme biçimiyle anlaşılabilir bir süreçtir.

Türkiye’de doğrudan doğruya ekolojik emperyalizmin kuramsal çerçevesine yönelik herhangi bir çalışma şimdiye kadar yapılmış değildir. Bununla birlikte ekolojik emperyalizmin somut sorunlarıyla ilgili olarak –emperyalizmle bağlantı kurması açısından– kuramsal katkı sağlayacak çalışmalar az da olsa görülmektedir. Bunların içerisinde, inceleme konumuzla da doğrudan bağlantılı olan “gıda emperyalizmi”, “gıda güvenliği”, “biyopolitika” gibi Türkiye’de ancak –oldukça kısır bir şekilde– 1990’lardan sonra akademik ilgi konusu olabilmış kavramları daha 1960’lı yıllarda –Dünya’daki tartışmalarla paralel şekilde– kavramsal olarak tartışmaya açan ve bu konuyla ilgili epeyce ampirik çalışması olan biyokimya Doçenti Osman Nuri Koçtürk’ten öncelikle bahsetmek gerekmektedir. Koçtürk, her ne kadar belirgin bir kuramsal çerçevesi olmasa da, bazı ifadelerinde ve tespitlerinde dikkat çeken “muhafazakâr-milliyetçi” dünya görüşünü çağrıştıran (kendisi demokratik sol bir siyasal düşünceyi benimser) duygusal tepkiler, çalışmalarının bilimsel değerini zaman zaman düşürse de Türkiye için görece erken bir tarihte az gelişmiş ülkelerin gıda stokuna yönelmiş olan çağdaş sömürgeci politikaları sorgulamış, açlık ve yoksulluk olgusuyla birlikte gündeme getirdiği gıda emperyalizmi konusunu sadece gıda kaynaklarının azaltılması çerçevesinde değil, gıda güvenliği ve sağlık meselesi olarak da ele almıştır. Üstelik Koçtürk, Batı’nın besin maddelerini kontrol ederek Batı dışı toplumlar üzerinde bir tahakküm oluşturmayı metodolojik olarak uyguladığını söyleyerek gıda üzerinden kurulan siyasal hiyerarşiyi de çözümleyebilmiştir.⁵¹

Nüfuslar üzerindeki emperyal kontrolü Michel Foucault’un da görüşlerini çağrıştıran şekilde biyopolitik bir mesele olarak ele alan –üstelik neredeyse yarım asır önce aynen bu tabiri kullanan– Koçtürk’e göre; emperyalistler, nüfuslar üzerine gerçekleştirdikleri biyopolitik kontrolü “açlık korkusu”nu yaygınlaştırarak gerçekleştirmektedirler. Ona göre açlık, emperyalist ülkelerin elinde (ekolojik emperyalizm veya gıdaya tahakküm için) çok iyi bir emperyal gerekçe malzemesidir:

⁵¹ Bkz. Osman N. Koçtürk, *Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi*, Toplum Yayınevi, Ankara, 1966.

“(Aslında Maltusyan “ırkçı” kaygılarla yaygınlaştırılmaya çalışılan) Doğum kontrolü (*emperyalistlere göre*) gelecekteki açlığı önlemek için uygulanır. ABD, boş kalori kaynaklarını, tahıl veya diğer üretim artıklarını geri ülkelere açlığı önlemek için ihraç eder ve parasını tahsil ederek, bu ülkedeki çevirdiği fırıldakları bu parayla döndürür... Geri ülkenin tarım ve ekonomi uygulamaları açlığı önleme gerekçesi ile altüst edilir. Açlık korkusunun ortama hâkim olması çok işe yaramakta ve böylece her saldırı bir yardım gibi gösterilmektedir.”⁵²

Koçtürk, yaşadığı dönemde; bilinen bütün ihtiyaç maddelerinin ve temel ihtiyaç maddesi olan besinin (gıdanın), emperyalizmin aracı haline getirilmekte olduğunu, bu şekilde ülkenin (bütün üçüncü dünya ülkelerine yönelik olarak geliştirilen) bir proje biçiminde takip edilen kapsamlı bir “gıda emperyalizmi” dayatması ile karşı karşıya olduğunu, gıda emperyalizminin ise Batı’nın üçüncü dünya ülkelerine yönelik olarak kurumsallaştırmaya çalıştığı sömürgecilik sisteminin topa, tüfeğe gerek kalmadan “barış ortamı” içerisinde devamını sağladığını hemen her çalışmasında vurgulamıştır.⁵³ Ona göre; temel yaşam unsuru olan gıda üzerinden gerçekleştiği için bu yeni emperyalist süreç daha yıkıcı ve kuşatıcı olmaktadır. Zira; “insanın biyolojik yapısı ile davranışlarını böylesine etkileyen ve sömürgeciliğe böylesine elverişli başka bir silah yok gibidir.”⁵⁴

Doğrudan doğruya veya dolaylı bir şekilde ekolojik emperyalizm sorunsalını ele alarak, konunun anlaşılması açısından önemli kuramsal katkılar sağlayan bütün bu çözümler veya tespitler elbette içinde bulunduğumuz ekolojik emperyalizm sürecini bütünüyle, somut olarak açıklayıcı bir kuramsal yaklaşım oluşturmak açısından yeterli değildir. Bu çerçevede daha anlaşılır bir kuramsal yaklaşım ortaya koyabilmek için, ekolojik emperyalizmin somut görünüşlerinden birisi (temeli) olan gıda üzerine kurulan tahak-

⁵² Osman N. Koçtürk, *Açlık Korkusu*, Ata Yayınları, Ankara, 1969, s. 198-199.

⁵³ Osman N. Koçtürk, *Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi*, s.88.

⁵⁴ Osman N. Koçtürk, *Barış ve Emperyalizm*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1968, s.24. Koçtürk, esas olarak “gıda emperyalizmi” ile belirlediğini düşündüğü yeni sömürgecilik sisteminin ancak ciddi bir biyolojik ve sosyolojik araştırmalarla sağlıklı şekilde anlaşılabileceğini düşünmektedir. Hemen bütün çalışmalarında - kuramsal temelleri zayıf olsa da- biyopolitik süreçten bahsetmekte ve sosyoloji, siyaset, iktisat, biyoloji, ziraat mühendisliği verilerini çalışmalarında birlikte kullanarak, (metodolojik olmamakla birlikte), disiplinlerarası bir yaklaşım sergilemektedir. Bütün bunlar onun -bazı değerlendirmelerinde duygusal refleksleri bilimselliğini zayıflamakla birlikte- yaşadığı dönemdeki ekolojik emperyalizm sürecini çözümleyebilecek o döneme göre oldukça ileri bir bakış açısı olduğunu göstermektedir.

küm sürecini, (bu sürecin itici gücü olan “biyoteknoloji kapitalizmi”yle/kapitalizmin hizmetine sunulmuş olan biyoteknolojiyle ve biyopolitik sürece dikkat çekerek) irdelemek, şimdiye kadar belli bir kuramsal tartışma silsilesi içerisinde tanımlamaya çalıştığımız kuramsal çerçevenin içindeki resmi görebilmemiz açısından aydınlatıcı olacaktır.

EKOLOJİK EMPERYALİZM, BİYOTEKNOLOJİ VE GIDAYA TAHAKKÜM

Ekolojik emperyalizm kuramının anlaşılmasını sağlayacak en somut gerçekliklerden, en temel sorun alanlarından birisi gıdanın metalaşması ile birlikte, gıda üzerinden gerçekleştirilen ve günümüzde ulusötesi tekellerin belirleyiciliğinde kapsayıcı bir biyoiktidar hiyerarşisi oluşturmaya başlayan tahakküm sürecidir. Gıda üzerinde denetim kurma süreci aslında ilkel çağlardan bu yana olagelen, sömürgecilik döneminde tarımsal yapılar üzerine kurulan ve köle emeğiyle şekillenen “gıda gaspı” ile birlikte iyice kurumsallaşmaya başlayan bir tarihsel süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla, gıda stoklarının emperyalist güçler tarafından talan edilmesinin (gıda emperyalizminin) yeni bir olgu olduğunu düşünmek mümkün değildir ve bu sürecin tarihsel-politik, yani iktidar ilişkilerini belirleyen, o ilişkilere göre belirlenen bir süreç olduğunu söylemek doğru bir tespit olacaktır. Ancak, gıdaya tahakkümün doğal, tarihsel işleyişine göre şekillenen ve temeli köleliğe dayanan bu siyasal/ekonomik süreç, modern-demokratik zamanlardan sonra “teorik olarak” beklendiği gibi ortadan kalkmamış farklı bir hâl olarak evrilmiş ve içinde bulunduğumuz çağın en “demokratik” düzeyinde bile ironik bir şekilde en kapsamlı, yaygın bir iktidar-tahakküm ilişkisine konu olmaya başlamıştır. Üstelik günümüzde sadece gıda stokları üzerine tahakküm mekanizması işlememekte, gıdanın üretildiği ekolojik alanlar tahrip edilmekte, ekolojik döngü bozulmakta ve ayrıca gıdaya tahakküm üzerinden global toplumsal-siyasal bir hiyerarşik tahakküm-iktidar mekanizması da kurulmaya çalışılmaktadır. Bu yüzden, yaşadığımız süreç artık sadece emperyalizm değil, özellikle ekolojik emperyalizmdir; sadece gıda emperyalizmi değil, bununla birlikte özellikle gıdaya tahakküm/gıda üzerinden tahakkümdür. Günümüzde, tohumun patentlenmesi, biyoteknoloji kapitalizmi, GDO’ların üretim ve tüketimi vs. aparatlarla somutlaşan gıdaya yönelik/gıda üzerinden tahakküm üzerinden siyasal iktidar ilişkilerinin ve yeni bir toplumsal-sınıfsal hiyerarşinin oluşmaya başlaması, kapitalist iktidar ay-

gıtlarının yeniden örgütlenmesini de sağlamakta olduğu için bu tahakküm sürecinde “gıda” konusu iktisat veya ziraat mühendisliğinden öte, artık bir siyaset bilimi sorunu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda özellikle yukarıda ayrıntısıyla ele aldığımız “biyopolitika” ve “biyoiktidar” kavramlarına bu sorunu anlamak için de müracaat etmek kuşkusuz, hem siyaset biliminin disiplinler bakış olanaklarını genişletecek ve hem de ekolojik emperyalizmin, biyoteknoloji kapitalizminin ortaya çıkardığı yeni “emperyal iktidar” biçimlenişinin ve bu çerçevedeki gıdaya tahakküm sürecinin de daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Gerçekten de, kapitalizmin hizmetine sunulan biyoteknolojinin toplumsal ekolojik sistemler üzerindeki dönüştürücü ve tahakkümcü niteliğinin ortaya çıkardığı sonuçlar, ekolojik emperyalizmi göstermek üzere biyopolitika açısından ciddi argümanlar sunmaktadır. Çünkü, biyopolitika en çok, yaşamın temeli olan, ancak ciddi bir kârlılık marjı da oluşturan gıda üzerinde şekillendirilmektedir ve gıdaya ulaşma zorluğu üzerinden de ciddi bir tahakküm mekanizması kurulmaya çalışılmaktadır. Bu konuda esas olarak etrafında dönüp dolaşılan kavram ise açlıktır. Biyopolitika ve biyoteknoloji, bu bağlamda birbirleriyle ilintili kavramlar olarak önem kazanmaktadır. Gıda, yaşamın temelidir ve yaşam üzerine kurulan iktidar en önce açlık sorunuyla meşgul olacaktır. Böyle bir iktidarın kurulabilmesi için gıdanın çoğaltılma tekniğine, biyoteknolojiye hâkim olunması gerekmektedir. Bu çoğaltma işlevi ise –her ne kadar (bir meşrulaştırıcı paradigma olarak) açlık sorununu çözmek için gerçekleştirildiği söylene de- öncelikle kapitalizmin var olduğundan bu yana vazgeçilmez güdüsü olan kâr maksimizasyonu için ve elbette bu “kâr maksimizasyonu”nun kaçınılmaz alternatif maliyeti olan “açlık” ve “yoksulluk” sarmalı altında ezilen kitleleri, nüfusu küresel kapitalizmin hiyerarşik sistemine bağımlı kılmak için de gerçekleştirilecektir. Buna biyopolitika çerçevesinde “açlıkla terbiye etmek” de denilebilir. İşte biyoteknolojik devrim denilen olgu esas itibarıyla bu doğrultuda gelişmiş, bağımlılığı ve hiyerarşiyi kurumsallaştıran bir sonuç doğurmaya başlamıştır. Zaten modern toplumda, bedenden (hatta embriyodan⁵⁵) nüfuslara kadar bütün canlı yaşamı üzerindeki belirleyici olan biyopolitikanın ve biyoiktidar mekanizmasının mikro

⁵⁵ Bkz. Aykut Çoban, “Türkiye’de Ana Rahmindeki Embriyonun Hukuki Statüsü”, *6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar*, A.Ü. Biyoteknoloji Enstitüsü Yayını, Ankara, 2007, s.85-110.

iktidar alanlarında yararlandığı bilim esas itibariyle genetik bilimi ve onun uygulama tekniği olan biyoteknoloji olmaktadır.

Biyoteknoloji devrimi ile birlikte iyice yaygınlaşan, boyutlanan genetik müdahalelerin yaşam üzerindeki etkilerinin görünmeye başlaması, ulus ötesi şirketlerin kâr hırsıyla şekillenen bu durumun yaşamın geleceği açısından risk oluşturma işaretleri göstermesi bir olgu olarak önümüzde durmaktadır. Bu çerçevede, gıdanın meta-laştırıldığı ve küresel pazar açısından petrol kadar değerli olarak kabul edilerek, yaşamın sıradan, doğal bir parçası olmaktan çıkarıldığı, bütün bu kapitalist tahakküm ilişkilerinin hem bütünüyle doğayı hem onun bir parçası olan insan yaşamını hem de siyasal - toplumsal düzenleri dönüştürücü etkisinin hızlı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Genetik bilimindeki, biyoteknolojideki gelişmeler -bütün teknolojik gelişmelerde görüldüğü gibi- özünde insanlık için faydalı olma potansiyeli taşısa da, emperyal kapitalist bir amaç doğrultusunda kullanıldığında sonuç insanlık için, özellikle de ezilen “öteki insanlık” (bütünüyle emekçiler, Güney’in, Doğu’nun mazlum halkları) için pek de olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Bu süreçte özellikle tarım sektöründe kullanılan biyoteknoloji teknikleri, “yok edici teknoloji” olarak adlandırılmaktadır. Patent altındaki tohumların izinsiz üretimine ve kullanımına son vererek pazarını genişletmek isteyen, tekelleşmek isteyen biyoteknoloji şirketleri gen kullanımını sınırlayıcı teknoloji adı verilen, gündelik yaşam içerisinde de “yok edici” ya da “mahvedici” teknoloji olarak nitelendirilen bir teknoloji geliştirilmişlerdir. Yok edici teknoloji, bitki tohumlarının, biyoloji mühendisliği yoluyla, doğurganlıklarını yok ederek bitkilerin yeniden üretilmesini engellemektedir. Bitkinin tohumuna kendi embriyolarını öldürecek toksik bir madde içeren bir gen katmak yoluyla “intihar tohumlar”ı üreten biyoteknoloji şirketleri hem ekolojik denge, hem tarımsal süreklilik hem de gıda güvenliği açısından son derece tehlikeli bir “emperyal” çalışma içerisine girmişlerdir. Uluslararası ticaret hukukunda güçle elde ettikleri tartışmalı patent hakkıyla bütünleşen bu teknoloji gıda üretimini artırarak ülkelerin artan nüfusuyla birlikte daha da müzminleştiği belirtilen açlık sorununu giderecek bir buluş olarak dünyaya takdim edilmekte ve bu yok edici teknolojiye masumiyet görünümü verilmektedir.⁵⁶

Esas olarak herhangi bir ülkede açlığın yaygın olmasıyla o ülkenin nüfusu arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Bangladeş ve

⁵⁶ Zülküf Aydın, “Genetik Mühendisliği, Az Gelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, Sayı, 85, Yaz, 2000, s.12.

Haiti gibi nüfus yoğunluğu yüksek aç ülkeler olduğu gibi Endonezya ya da Brezilya benzeri nüfus yoğunluğu düşük ancak yine aç başka ülkeler de vardır. Dünya, bugün kişi başına düşen gıda üretimi açısından tarihteki en yüksek seviyesindedir. Üstelik dünyanın bir bölgesinde veya belli bir toplumsal sınıfın üyeleri arasında obezite sorunu ciddi bir sağlık sorunu olarak gündeme gelmişken dünyanın büyükçe bir kısmında ve geniş halk kesimleri içerisinde açlık sorunu her geçen gün daha da derinleşmektedir. Biyoteknolojinin, kapitalist bir güdüyle, tarımsal üretimde ve gıda sisteminde kullanılması kapitalist verimliliği artırmış ancak dünyanın açlık sorununu çözemediği gibi yukarıda bahsettiğimiz çelişkileri daha da derinleştirmiştir. Tarımsal biyoteknoloji her ne kadar Vandana Shiva'nın deyimiyle soylu bir amaç için, dünyayı besleme misyonuyla tasarlanmış olsa da yine Shiva'nın belirttiğine göre hâlâ bir milyar insan açlık çekmekte; seksen iki ülke (ki bunların yarısı Afrika'dadır) kendisine yetecek gıdayı üretememekte, ihtiyacı olan gıdayı ithal ederek karşılamak durumunda kalmaktadır. Bu ülkelerde beslenme yetersizliğine bağlı olarak bebek ölüm oranı da hızla artmaktadır. Öyle ki, yalnızca Hindistan'da, beş yaşın altındaki çocukların yüzde 85'inin durumu normal, kabul edilebilir beslenme düzeyinin altında bulunmaktadır.⁵⁷ Hali hazırda dünyada her insana günde yaklaşık 1 kilo tahıl, yarım kilo et, süt, yumurta, yarım kilo meyve-sebze, toplam ortalama 2 kilo gıda rahatlıkla verilebilecek bir tarımsal üretimin söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden açlık sorununun gerçek nedeninin nüfus-gıda dengesizliği değil de –hepsi birbiriyle bağlantılı olan- yoksulluk, eğitimsizlik, gıdaya ulaşmadaki zorluklar (adaletsiz gıda dağılımı) ve en önemlisi de özellikle çok uluslu şirketler aracılığıyla gıda üzerine kurulmuş olan tahakküm olduğunu düşündüren olgular daha gerçekçi görünmektedir.⁵⁸ Bütün bu emperyal baskılar sonu-

⁵⁷ Vandana Shiva, *Çalınmış Hasat-Küresel Gıda Soygunu*, Çev. Ali K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, 2006, s.124.

⁵⁸ Dünyanın önemli tarım alanlarında ve gıda tüketim ürünleri pazarında sistematik olarak biyoteknolojiyi kullanarak çok ciddi kâr marjları oluşturan belli başlı, küresel gıda, tarımsal kimya ve tohum şirketleri (örneğin, Monsanto, Dupont, Syngenta, Bayer, Dow, Cargill) her geçen yıl, dünya üzerinde daha fazla yayılmakta ve güçlerini de birleştirerek (veya kendi aralarında) işbölümü yaparak ekonomik güçlerini ve dolayısıyla da siyasal tahakküm güçlerini artırmaya devam etmektedirler. 2007 yılı verilerine göre gıda sanayisindeki güçlü şirketlerin birleşmesi ve birbirlerini satın alması sonucu ortaya çıkan rakamın 4,5 trilyon dolar olduğu, -daha da ilginç- bu rakamın 2000 yılından itibaren iki yılda bir ikiye katlandığı belirtilmektedir. Fred Magdoff-Brian Tokar, "Tarım ve Gıda Krizi", *Monthly Review*, Haziran 2010, Sayı, 23, s.74.

cunda milyonlarca insan ya mevcut gıdayı satın alamayacak kadar yoksuldur ya da kendileri üretemeyecek kadar toprak ve diğer olanaklardan yoksundur: Tohumu, toprağı, ekonomisi bağımlı hale getirilmiştir. Bu emperyalist süreçte artık tarımsal biyoteknolojideki yeniliklerin itici gücü insanların ihtiyacı değil, büyük firma karlarıdır. Genetik mühendisliğinin amacı da yoksul dünyanın tarımını daha verimli kılarak açlık sorununu ortadan kaldırmaktan çok, kapitalist merkezlerin kâr marjlarını yükseltmektir.⁵⁹ Bu marjın yükselmesi için gerçekleştirilen en büyük ve karlı genetik buluş ise, özünde “ekolojik”, “etik” ve “sağlık” açısından ciddi şüpheler barındıran GDO’lardır.

Gıdanın metalaşması, yani toplumsal ve doğal yaşamın devamlılığı için değil de, global piyasa için (piyasanın kuralları/kâr maksimizasyonu doğrultusunda) üretilmesi sürecinde, biyoteknolojik müdahalelerle doğallığı ortadan kaldırılmış olan, genler üzerine etki yaparak evrim zincirini bozduğu için gelecek kuşaklar için ciddi riskler ortaya çıkaran tohum ve gıdalar, GDO’lar da önemle üzerinde durulması gereken konulardan birisidir. Bir canlı türüne başka bir canlıdan –bu bakteri, virüs veya hayvan da olabilir-, gen alıp aktarılması suretiyle bu canlıya kendi genetik doğasında bulunmayan farklı bir genetik karakter kazandırılması ve asıl genetik özelliğinin dönüştürülmesi yoluyla elde edilen yeni canlı organizmalara “genetiğı değiştirilmiş organizmalar”, kısaca GDO adı verilmiştir. Biyoteknolojinin; ürünün verimliliğini, çoğaltımını artırmak ve raf ömrünü uzun tutmak gibi bir dizi ticari saiklerle, bu şekilde kullanılmasıyla birlikte Brezilya kestanesi geni taşıyan soya, zehirli bakteri geni taşıyan mısır, akrep geni taşıyan pamuk, balık geni taşıyan domates, tavuk geni taşıyan patates gibi birçok “ucube gıda” oluşturulmuş olduğu için bu ürünlere “frankeştayn gıda” adı da verilmiştir.⁶⁰ GDO’lu ürünlerin insan sağlığı ve genel olarak ekolojik sistem üzerinde geri döndürülemez tahribata yol açabileceğı çok değişik bilimsel çalışmalarda ortaya konulmakla birlikte⁶¹ bu konuda özellikle, güncel tartışmalarda “GDO lobisi”

⁵⁹ Miguel A. Altieri-Peter Rosset, “Biyoteknoloji Tarımın Sorunlarını Çözebilir mi?”, Çev. Baha Kuban, *Bilim ve Ütopya*, Mart 2001, s.66.

⁶⁰ Hakan Reyhan-Nesrin Çobanoğlu, “Biyopolitika-Biyoetik açısından Genetiğı Değiştirilmiş Organizmalar ve Tüketici Hakları”, *II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu/Bildiriler Kitabı*, (Ed. Aşkın Yaşar-Ali Yiğit-Serdar İzmirli), Konya, 2008, s.279.

⁶¹ Tüketici Hakları Derneğı’nin değişik bilimsel çalışmalara dayalı olarak hazırlanmış olduğu bir raporda GDO’ların zararları üç kademede toplanarak açıklanmıştır. Bu zararlar özetle şöyle sınıflandırılmıştır: *İnsan ve hayvan sağlığı açtı-*

adı verilen biyoteknoloji şirketlerinin baskı grubu mekanizmalarıyla birlikte aksi görüş de fazlasıyla gündeme getirilmiş ve biyoteknoloji şirketleri ile işbirliği içerisinde olan bazı bilim/akademi çevreleri de GDO lobisini destekleyen “bilimsel görüşler” ortaya koyabilmiştir. Mae-Wan Ho’nun ifadesiyle “kötü bilim” ve “büyük sermaye”nin bir araya gelmesi, aslında dünyayı inşa edebilecek ya da yıkabilecek iki büyük gücün; bilim ve ticaretin, bu konudaki ittifakı tedirginliği daha da artırmaktadır.⁶² GDO’ların orta veya uzun vadede zararlı olup olmadığı konusunda bilim dünyasında ortaya çıkan çok farklı görüşler dikkate alınmadan, yani bu konuda bir bilimsel netlik ortaya konulmadan, aslında bu konuda yeterince test ve araştırma da yapılmadan GDO’lu ürünlerin piyasaya, tüketime sunulması çevre hukukunun temel ilkelerinden birisi olan “ihtiyat” ilkesini gündeme getirmiştir. Aykut Çoban’ın belirtmiş olduğu gibi, risklerle ilgili bilimsel belirsizlik durumu söz konusu olduğunda, 2000 yılında ülkelerin imzasına açılan –Türkiye’nin de taraf olduğu- Kartagene Biyogüvenlik Protokolü taraf ülkelerin GDO konusunda ihtiyat ilkesini göz önünde bulundurmaları hükmünü getirmiştir. Çoban’a göre “ihtiyat ilkesinin anlamı; ilgili şirketler, testlere ve araştırmalara dayanarak ürünlerinin sağlık ve çevre risklerinin bulunmadığını gösteremediği, risklerin varlığıyla ilgili kuşkuları gideremediği sürece, devletin

sından; insan ve hayvanda alerjik ve toksik etkiye sahip olan genlerin aktarılması, gıdanın kalitesini ve besin öğelerini azaltıcı maddelerin gıdaya geçmesi. *Ekolojik sistem açısından;* aktarılan genlerin etkili alanlar dışında diğer alanlara ve doğal çevreye sıçraması, ekosistemdeki tür dağılımının ve dengenin bozulması, genetik kaynakları oluşturan yabani türlerin doğal değişimlerinde sapmalara sebep olması, genetik kirlilik, GDO’ların toprak mikroorganizma yapısına olumsuz etkileri, doğal türlerde genetik çeşitliliğin kaybı. *Sosyo-ekonomik ve etik açıdan;* bu tür ürünlerin tohumunun üretkenliğinin kaybetmesinden dolayı tohumluğun her yıl yenilenmesi gerektiğinden tohum yönünden dışa bağımlılık ve pahalı tohum, bu teknolojiyi üreten gelişmiş ülkelerin dünya gıda ticaretini ellerinde tutmaları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerdeki gıda güvencesini olumsuz etkilemeleri, organik tarıma zarar vermesi, bu ürünlerin genetik olarak değiştirildiklerine dair etiketlenmemelerinin etik olmaması; tüketici haklarına (güvenli gıdaya erişme hakkına) aykırı olması, gıda yardımı kapsamında GDO’lu ürünlerin kullanılmasının etik olmaması. Tüketici Hakları Derneği, *GDO Raporu*, Ankara, 2004, s.2.

⁶² Mae-Wan Ho, *Genetik Mühendisliği*, Çev. Emral Çakmak, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.28.

ihtiyatlı davranıp bu GDO'lu ürünlerin kullanımına izin vermemesidir.⁶³

Biyoteknoloji üzerinden çalışmalarını, etkinliklerini yürüten global tohum, tarım, gıda şirketleri veya tekellerinin giderek daha etkin hale gelmeleri, bu tekellerin dünya üzerinde (ekosistemler üzerinde) yaratmış oldukları “biyoteknolojik tahribat” ve bu çerçevede iyice yoğunlaşan GDO tartışmaları, içinde bulunduğumuz ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sürecinin itici gücünün teknoloji olduğunu gösteren belirtiler sunmaktadır. Teknolojinin her geçen gün yaşama daha fazla müdahale etmesi, yaşamın hemen her alanında belirleyici olmaya başlaması, bu bilimsel/teknik gücü elinde bulunduranlar açısından ciddi bir üstünlük yaratırken yaşam sistemine kendi üretimleri olan teknolojiyi dahil etmede iyice geride kalan az gelişmiş ülkeler, teknolojinin belirleyici olduğu globalleşme süreciyle birlikte mevcut ekolojik imkanlarını bile kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Nitekim, ekolojik emperyalizmin bir unsuru olarak “biyoteknoloji kapitalizmi” ifadesiyle adlandırdığımız süreç, teknoloji üreten kapitalist ülkelerin lehine işleyen bir global ekonomi düzeninin de bir parçası olarak belirmektedir. Biyoteknoloji kapitalizmini yaygınlaştıran aktörlerin başında ABD yer almaktadır. Özellikle ABD Enerji Bakanlığı, biyoteknolojinin bir nevi üssü haline getirilmiş bulunmaktadır. Bakanlığın, “Genomes to Life” (Genomlardan Yaşama) adlı daire-sinde gerçekleşen çalışmalar global biyoteknoloji kapitalizmine, tabir caizse, sürekli olarak adeta rüzgar vermektedir. Burada gerçekleşen biyoteknolojik icatlarla ABD'nin küresel ekonomik ve siyasal önderliğinin de teminat altına alınmış olduğu düşünülmektedir.⁶⁴

Biyoteknoloji yoluyla doğal evrim sürecinin genetik halkalarına müdahale etmenin evrim kuramı çerçevesinde telafisi zor sonuçlar doğuracağını düşünmemek mümkün değildir. Zira, bu müdahalenin ileride nelere yol açabileceğini, ekolojik döngü üzerindeki tesirlerini, nasıl bir etik mesele ortaya çıkarabileceğini tam olarak ortaya çıkarmak mümkün değildir. Ayrıca, nasıl ki, “nükleer teknoloji”yle “nükleer silahlar” arasında bağlantı olduğu biliniyor ve bu açıdan nükleer teknolojinin geliştirilmesi bile ciddi kaygılarla izle-

⁶³ Aykut Çoban, “Türkiye’de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar”, *Görünmez Elin Ekolojisi/Biyogüvenlik ve GDO*, Ekoloji Kolektifi (Haz. Yay.), Ankara, 2010, s.55.

⁶⁴ Kaan H.Ökten, “Sosyo-Politik Dünyanın Fennileşmesi Üzerine”, Walter Euchner, *Baba Ben Niye Faşist Oldum?* (kitaba ek), s.128.

niyorsa aynı şekilde, son derece ciddi bir insani buluş olan, insanlık açısından faydalı olabilme ihtimali de yüksek olan “biyoteknoloji”nin geliştirilmesi ile de “biyolojik silahlar” arasında bağlantı kurmak ve bu çerçevede bu alanla ilgili gelişmeler açısından da, tıpkı nükleer konularda olduğu gibi, şüpheli olmak normal karşılanmalıdır. Biyoteknolojinin değiştirme gücü “şeylerin maddi dünyasında değil, canlıların biyolojik, doğal yaşam alanlarındadır. Dolayısıyla insan tümüyle şeyleştirilmediği ölçüde biyoteknoloji tartışma konusu olmaya devam edecektir.”⁶⁵ Tabii elbette sorgulanan, şüpheli bakılan olgu, biyoteknolojinin/veya herhangi bir teknolojinin kendisi değildir. Sorgulanan şey bu teknolojinin toplumsal değil, bireysel-sınıfsal (kapitalist) amaçlar için kullanılma sürecinde ortaya çıkabilecek risk faktörüdür. Sonuç olarak biyoteknoloji uygulamalarıyla GDO’ların yaygınlaştırılması ve GDO’lu tohumların patentlenmesi amaçları açısından gözlemlenen temel gerçeklik, ulus ötesi şirketlerin tüm gıda zincirini kontrol altına alarak diğer alternatifleri yok ettiği gıdaya tahakkümün en ileri safhasını açıklayan bir “gıda totalitarizmi”ni düşündürmektedir. Buna (faşizme, soyguna) karşı biyoçeşitliliği merkezine alan, ekolojik sürdürülebilirlik ve sosyal adaleti hedefleyen “gıda demokrasisi”ni yeşertmek gerektiğini dillendiren değişik ekoloji hareketleri /yaklaşımları dünyayı bu konuda uyarılmaktadırlar.⁶⁶

İnsanlığın geleceği açısından göz ardı edilmemesi gereken temel nokta; gıda üzerinde kurulan tahakkümün en önemli “teknik” aracı olan “biyoteknoloji” ile bu tahakkümün ekonomi politik nedeni olan “küresel kapitalizm”in bir merkezde bütünleşmesiyle meydana gelen ve bizim “biyoteknoloji kapitalizmi” olarak adlandırdığımız yeni bir sermaye örgütlenmesinin içinde yaşadığımız süreçte giderek daha fazla belirleyici olmaya başladığıdır. Bu yeni örgütlenme, gıdaya tahakkümü adeta kurumsallaştırdığı gibi, bu tahakkümün biyopolitik sonuçları açısından demokrasi ve özgürlükleri de anlamsızlaştıracak emperyalist bir zemine yerleşmeye başlamıştır ki, bunun adı ekolojik emperyalizmdir.

SONUÇ

Emperyalizm, esas olarak kapitalist yayılmayla birlikte kurumsallaşmaya başladığı 20.Yüzyıl’ın başlarından günümüzdeki küreselleşme sürecine kadar kapitalizmin yeni özelliklerine bağlı olarak

⁶⁵ Aykut Çoban, “Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak”, *Mülkiye*, Sayı 242, Kış 2004, s.237.

⁶⁶ Vandana Shiva, *Çalınmış Hasat-Küresel Gıda Soygunu*, s. 28-29.

önemli niteliksel değişimler geçirmiş ve bu değişimle birlikte farklı emperyalizm kuramları da oluşturulmuştur. Bütün bu evrimsel süreç içerisinde ekolojik emperyalizmi çağrıştıran olgular yüzyıllardır mevcut olmakla birlikte, böylesine bir emperyalist süreci kuramsal olarak açıklamak için, ekolojik sisteme yönelik daha belirgin, köklü bir tahribat ve tahakküm oluşmasına yol açan hissedilir, somut sorunlar son zamanlarda ortaya çıkmış, belirginleşmeye başlamıştır. Yaşam üzerine doğrudan etkili olan bazı önemli gelişmeler yeni ve daha kapsamlı, bütüncül bir emperyalizm kuramı oluşturma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Örneğin biyoteknoloji alanındaki devrim olarak nitelendirilen (genetik devrimi) gelişmeler, su ve gıdanın metalaştırılması süreci, ilaç sanayisindeki tekelleşme, nükleer teknolojinin ve nükleer, kimyasal, biyolojik silahlanmanın geldiği boyutlar, bütün bu gelişmelerin yaşam alanlarında ve toplumsal sistemler içerisinde, insanın da yaşama özgürlüğünü yok edecek tehlikelerle beliren yeni tahakküm ilişkilerinin doğuruyor olması, ekolojik emperyalizm kavramını klasik (ve ardıllarındaki) emperyalizm kuramlarının kavramsal koordinatlarıyla açıklamanın yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden ekolojik emperyalizmin kuramsal içeriğini, yeni kavramsal koordinatları, yeni somut gerçekliklerle besleyerek oluşturmak gerekmektedir.

Bu kuramsal açıklama bütün boyutlarıyla ele alındığında, iyilik sıfatıyla sürekli olarak yararlı olduğu konusunda yerleşmiş bir kanı uyandırılan teknolojinin, özellikle biyolojik süreç ve gıda ile mündemiç olan teknolojinin, aslında her zaman “iyi” olamayabileceği ve neye hizmet ettiğinin de tek başına sınıfsal olmayan bir açıklamayla anlaşılamayacağı, özellikle “yaşambilimleri” adı altında gösterilerek olumlanan “biyoteknoloji”nin “biyoteknoloji kapitalizmi”ne dönüşme süreci dikkate alındığında, net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu aşamada hem emperyalizmin yeni veçhesini, hem gıda üzerinden inşa edilen tahakküm zincirini hem de ekolojik gerçekliğin toplumsal gerçekliği de içine alacak biçimde geniş ölçüde algılandığı ekosistem tanımlanması çerçevesinde doğa-toplum ilişkilerini ve bu ilişkiden doğan üretim-tüketim sürecini, bu sürecin devamlığını sağlayan makro düzlemde *emperyalizm*, mikro düzlemde *tahakküm*, kültürel düzlemde *hegemonyayı* birbirleriyle bağlantılarıyla birlikte ayrıntılı olarak çözümlenmek ekolojik emperyalizm kuramını daha da olgunlaştıracaktır. Elbette bu çerçevede, nihayetinde insanın da içinde bulunduğu topyekün yaşamın -emeğin ve doğanın- nasıl sömürüldüğünü belirleyerek, bu sömürü

çarkından çıkış yollarını aramak gerekmektedir. Bu doğrultuda, mevcut bilimsel/akademik birikimden de yararlanarak, yeni bir disiplinlerarası bilimsel yaklaşımla, bu süreci anlamamızı sağlayacak temel akademik disiplinler olan (biyopolitikaya odaklanan) siyaset biliminin ve sosyal çevre bilimlerinin bu yeni süreçteki temel argümanlarını ortaya koymak da önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio, *Auschwitz'den Artakalanlar: Tanık ve Arşiv*, Çev. Ali İhsan Başgöl, BK Yayınları, Ankara, 2004.
- Altieri, Miguel A-Rosset, Peter, "Biyoteknoloji Tarımın Sorunlarını Çözebilir mi?", Çev. Baha Kuban, *Bilim ve Ütopya*, Mart 2001.
- Aydın, Zülküf, "Genetik Mühendisliği, Az Gelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu", *Toplum ve Bilim*, Sayı, 85, Yaz, 2000.
- Aytaç, Ahmet, "İmparatorluk: Bir Manifesto Çağrısı", *SBF Tartışma Meinleri*, No:48, Haziran, 2002.
- Bağce, H.Emre, "Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 28, Mart, 2003.
- Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Beck, Ulrich, "World Risk Society as Cosmopolitan Society: Ecological Questions In a Framework of Manufactured Uncertainties", *Human Footprints on The Global Environment*, (Eugene A.Rose-Andreas Diekmann v.d. Ed.), The MIT Pres, London, 2010.
- Bentham, Jeremy, "Panoptikon ya da Gözetim Evi", *Panoptikon/Gözün İktidarı*, (Haz. Barış Çoban-Zeynep Özarslan), Su Yayınları, İstanbul, 2008.
- Blank, Robert H - Hines, Samuel M, *Biology and Political Science*, Routledge, London and Newyork, 2002.
- Buharin, Nikolay, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Çepel, Necmetin, *Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü*, TEMA Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çoban, Aykut, "Türkiye'de Ana Rahmindeki Embriyonun Hukuki Statüsü", *6.Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar*, Ankara, A.Ü. Biyoteknoloji Enstitüsü Yayını, 2007.
- Çoban, Aykut, "Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak", *Mülkiye*, Sayı 242, Kış, 2004.
- Çoban, Aykut, "Türkiye'de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar", *Görünmez Elin Ekolojisi/Biyogüvenlik ve GDO*, Ekoloji Kolektifi (Haz. Yay.), Ankara, 2010.

- Dam, Petra J.E.M van-Verstegen, S.Wybren, "Environmental History: Object of Study and Methodology", *Principles of Environmental Sciences*, (Ed.Jan J.Boersema-Lucas Reijnders), Springer, Amsterdam, 2009.
- Diamond, Jared, *Tüfek, Mikrop, Çelik*, Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2008.
- Euchner, Walter, "Baba Ben Niye Faşist Oldum?", *Biyo-Politikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine*, Çev. Kaan H.Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- Foucault, Michel, *İktidarın Gözü*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Foucault, Michel, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, Çev. Şehsuvar Aktaş, YKY Yayınları, İstanbul, 2008.
- Foster, John Bellamy, *Savunmasız Gezegen-Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, Çev. Hasan Ünder, Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- Foster, John Bellamy, *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, Çev. Çiğdem Cıdamlı, Devrin Yayınları, İstanbul, 2005.
- Giddens, Anthony, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Grove, Richard H, *Green Imperialism*, Cambridge University Press, New York, 1995.
- Güler, Birgül Ayman, *Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek*, Çalışma Notu, 30 Mart 2006.
- Handelman, Howard, *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi*, Çev. Kerim Kaya ve Saadet Yıldız, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ho, Mae-Wan, *Genetik Mühendisliği*, Çev. Emral Çakmak, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Hobson, John, *Imperialism: A Study*, J. Nisbet, Londra, 1902.
- Kaan H.Ökten, "Sosyo-Politik Dünyanın Fennileşmesi Üzerine", *Biyo-Politikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine*, Çev. Kaan H.Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- Kışlalıoğlu, Mine-Berkes, Fikret, *Çevre ve Ekoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Koçtürk, Osman N, *Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi*, Toplum Yayınevi, Ankara, 1966.
- Koçtürk, Osman N, *Açlık Korkusu*, Ata Yayınları, Ankara, 1969.
- Koçtürk, Osman N, *Barış ve Emperyalizm*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Lenin, Vladimir İ, *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm*, Çev. Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2008.
- Loomba, Ania, *Kolonyalizm-Postkolonyalizm*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Magdoff, Fred-Tokar, Brian, "Tarım ve Gıda Krizi", *Monthly Review Dergisi*, Sayı 23, Haziran, 2010.
- Marks, Karl-Engels, Friedrich, *Sömürgecilik Üzerine*, Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

- Negri, Antonio, *İmparatorluktaki Hareketler*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2005.
- Oğuz, Şebnem, “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü”, *Kapitalizmi Anlamak*, (Haz. Demet Yılmaz vd.), Dipnot Yayınları, Ankara, 2006.
- Ponting, Clive, *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, Çev. Ayşe Başçı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Revel, Judith, *Michel Foucault: Güncelliğin Ontolojisi*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2005.
- Reyhan, Hakan-Çobanoğlu, Nesrin, “Biyopolitika-Biyoetik açısından Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tüketici Hakları”, *II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu/Bildiriler Kitabı*, (Ed. Aşkın Yaşar-Ali Yiğit-Serdar İzmirli), Konya, 2008.
- Savran, Sungur, *Kod Adı Küreselleşme: 21.Yüzyıl'da Emperyalizm*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Shiva, Vandana, *Çalınmış Hasat-Küresel Gıda Soygunu*, Çev. Ali K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, 2006.
- Timur, Taner, *Felsefi İzlenimler*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Timur, Taner, “Küreselleşme'den İmparatorluk'a 11 Eylül: Dönüm Noktası mı?”, *Praksis*, Sayı, 7, Yaz, 2002.
- Tüketici Hakları Derneği, *GDO Raporu*, Ankara, 2004.
- W.Crosby, Alfred, *Ecological Imperialism the Biological Expansion of Europe, 900-1900*, Melbourne, 1991.